

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

A MAGYAR PROTESTÁNS IRODALMI TÁRSASÁG
KIADVÁNYAI

PROTESTÁNS SZEMLE.

A VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL SZERKESZTI

S Z Ö T S F A R K A S,

THEOL. AKADÉMIAI TANÁR,

A MAGYAR PROT. IRODALMI TÁRSASÁG TITKÁRA.

A Protestáns Szemle, mint a Társaság folyóirata,
július és augusztus kivételével minden hó 15. és 20.
közt jelenik meg.

Az egész évfolyam előfizetési ára nem tagoknak 8 kor.

BUDAPEST

HORNÝÁNSZKY VIKTOR CS. ÉS KIR. UDVARI KÖNYVNYOMDÁJA
1907.

TARTALOM.

I. Értekezések és tanulmányok.	Lapszám
1. Emlékezés Ballagi Mórról, <i>Szöts Farkas</i>	563
2. A vallásról, <i>Dr. Schneller István</i>	575
3. Az ellenreformáció a Szepességen, <i>Weber Samu</i>	583
II. Tároza.	
Belmissziói levelek (A fogháztársaságok), <i>Csiky Lajos</i>	589
III. Külföldi egyházi szemle.	
Külföldi egyházi élet, <i>p—f.</i>	600
IV. Irodalmi szemle.	
a) Hazai irodalom:	
1. Dr. Iványi Ede: Comenius Amos János élete, <i>Sz. M.</i>	610
2. Hörk József: Evangelikus homiletika, <i>gs.</i>	611
3. Czeglédi Sándor: Kálvin János művei, <i>V. F.</i>	613
4. Dr. Kovács Gábor: A szocializmus, <i>V. F.</i>	617
5. Jánosi Zoltán: Papi dolgozatok, <i>V.</i>	620
6. Dr. Giesswein Sándor: Társadalmi problémák és keresztény világnézet, <i>F.</i>	622
7. Raffay Sándor: Jézus hasonlatai, <i>V.</i>	623
b) Külföldi irodalom:	
Büchsel: Erinnerungen aus dem Leben eines Landgeistlichen, <i>Sz. M.</i>	625

Kérelem.

Tisztelettel kérjük tagtársainkat, hogy lakásváltoztatásukat a kiadóhivatalban (Hornýánszky Viktor nyomdája, VI., Aradi-u. 14.) bejelenteni sziveskedjenek.

A könyvkiadókat és írókat fölkérjük, hogy kiadványaik és műveik egy-egy példányát ismertetés végett a **Protestáns Szemle** szerkesztőségébe (IX., Kálvintér 7. sz.) beküldeni sziveskedjenek. A Protestáns Szemlébe szánt kéziratok szintén a szerkesztőségbe küldendők.

Emlékezés Ballagi Mórról.*

Budapesti református főiskolánk előjárósága október 7-dikét, Török Pál elhunytának (1883 okt. 7.) évfordulóját, iskolai emléknappá, az iskola jóltevőinek emléknapjává tette, mely alkalommal felváltva az iskola alapítójának és nagyobb jóltevőinek emlékét szoktuk kegyeletes megemlékezésekben felújítani. Mert ama halhatatlan érdemű férfiú, a ki budapesti theologiai akadémiánkat 1855-ben, főgimnáziumunkat 1859-ben Isten kegyelméből és a jó emberek segítségével megalapította, Török Pál volt; ama jó emberek legjava pedig, a kik a nagy alapítónak korszakos alkotásában főfő munka- és segítőtársai valának, a theologiai akadémiára nézve Ballagi Mór, a főgimnáziumra nézve Gönczy Pál volt.

Ebben a történeti nevezetességű triumvirátusban az a nagy eszme lelkesítette a tagokat, hogy a magyar reformátusságot Budapesten fő- és középiskola alapításával intézményesen megszilárdítsák. A magyar protestantizmus történetében csaknem példátlan az az egyetértő, összhangzatos és bátor cselekvés, melylyel ez a három bölcs és jó ember abba a merész vállalkozásba fogott, hogy a hazánk fővárosából egy egész századig száműzött reformátusságnak magyar keresztényen nevelést biztosító és józan tudományt terjesztő főiskolát állítsanak. Merészséggel határos bátorságuk abban nyilvánult, hogy hatalom és pénz nélkül, pusztán eszményi lelkesedésből fogtak munkához. Mert iskolát alapítani állami hatalmi erővel vagy nagy alapítvány segítségével, ehhez csak szervező erő és rendező bölcsesség szükséges; de iskolát alapítani hatalom és pénz nélkül, ehhez teremtő erő és oly apostoli buzgóság kell, mely az alapításhoz szükséges anyagi és erkölcsi erőket is elő tudja állítani. A Török-Ballagi-Gönczy munkája ilyen Isten ihlette teremtő munka volt. Török tervez, szervez, inspirál, apostolkodik, pénzt gyűjt; Ballagi főleg a theologia megszilárdításában és szellemi erősítésében segít; Gönczy

* A budapesti református főiskolai jóltevők emlékűnnepén, október 7-én tartott emlékezés.

a saját nevelőintézete és nagy kormányzó ereje átengedésével főként a főgimnázium megerősítésében aratja hervaðhatatlan babérjait. A pesti főiskola eszméje nem e triumvirátus köréből pattant ki: régi vágya volt az a pesti reformátusság jobb-jainak; de az eszme valóra váltása a Török-Ballagi-Gönczy-féle triumvirátusnak elévülhetetlen kulturtörténeti érdeme. S abból a verejtékes munkából, mely ezt az érdemet kivivta, busásan kivette a maga részét Ballagi Mór, ez a sokoldalú tudós, lánglelkű író és jó ember, a kiról most megemlékezni kívánok.

Ha igaz az, hogy az embert általában, a kimagasló egyént különösen azok az életviszonyok magyarázzák, a melyek között születik, felnő és Isten-adta tehetségeit kifejti, kétszeresen igaz ez a Ballagi Mór esetében, a ki nagy szegénységben született, irtóztató nyomorúságban növekedett, mindig a maga erején, szülői támogatás nélkül tanult, de Isten különös kegyelméből kiváló tehetsége és vasszorgalma szárnyain mégis a magyar haza és magyar vallás legjobbjai közé emelkedett. Ez a csudálatos emelkedés a Ballagi életének egyik megragadó ethikuma. Valószínűleg 1815-ben a zemplénmegyei Inócz községben született, a hol atyja szegény kisbérló volt, a kit egy tűzvész 1821-ben teljesen koldusbotra és az adósok börtönébe juttatott, s míg a tönkrement apa börtönben sanyarog, héttagú családja egy álló évig szilván és vadkörten tengődik. Börtönéből kiszabadulva, a szerencsétlen apa zugiskolatanító lesz s hat esztendeig 120—180 váltóforint fizetésen nyomorog a tiszántúli részeken, a hol Mátészalka, Nagyszöllös, Ungvár, Ujhely, majd Debreczen és Nagykároly ad ideig-óraig tartó menhelyet a valóban inséges családnak. Ám a kis Móriczot nemcsak meg nem törte, hanem még edzette, jellemét megaczelozta a szenvedéseknek ez az irtóztató iskolája. Lelke, mint a pálma nőtt a terhek alatt és megszilárdult benne az a jellemerő, mely látszólagos engedékenysége mellett is egyik alapvonásává izmosult a későbbi Ballagi Mórnak. Tizennégy éves korában azzal lepi meg atyját, hogy Nagyváradra megy, pappá képezni magát. Apja átadja neki összes örökségét: két váltóforintot, jó tanácsait és atyai áldását. S a bátor gyermek ezzel az útravalóval nekivág az életnek. Nagykárolyból elgyalogol Nagyváradra, hol iszonyú nyomorúságban, önmérsztő szorgalommal tölt két évet, nappal önfentartásáért küzdve, az éjszakák nagyobb részét tanulásra fordítva. És milyen módon! A nagyváradai templomok csarnokai, melyek éjjeli szállásul szolgáltak, és az utczai lámpások, a melyek alatt tanult, sokat beszélhetnének egy vasszorgalmú szegény ifjú szenvedéseiről. De a mi szegény ifjú embertünk nem tágit,

magasra törő lelkét olthatatlan tudományszomj heviti, ragadja. Hallotta már hírét a pápai magasabb iskolának: neki oda kell mennie, hogy tovább képezze magát.

Ismét nyakába veszi az országot s Nagyváradról Pesten át Pápára gyalogol. Pesten egyik kedves könyve árán eresztik át Budára a hajóhídon s ő toronyirányában Pápára ér, a hol csak félévig tartózkodik, s aztán a nyomorúságtól kényszerítve kimegy házi tanítónak, előbb Móra, majd Surányba. Most jut először túrhető életviszonyok közé. Surányban a plébános latin és görög könyveket kölcsönöz neki s némi utasításokat ad e nyelvek tanulásához, a mit a nagyratörő ifjú oly nagy kedvvel és oly sikerrel végez, hogy másfél év múlva levelet ír Tarczy Lajos pápai professorhoz, melyben arra kéri, hogy vegyék fel őt a filozófiára, azaz a mai gimnázium 7-dik osztályába. Tarczy biztatására a 18 éves ifjú ismét Pápára megy, a szigorú fölvételi vizsgálatot kitűnően megállja s a filozófiai osztályok befejezése után Budán beiratkozik a polytechnikumba. A műegyetemen oly kitűnően tanult, hogy a latin nyelven tartott előadásokból tanulótársainak magánórákat adott és ebből tartotta fenn magát. E mellett szorgalmasan irogatott a „Hasznos Mulatságok“-ba és a „Pester Tagblatt“-ba. De a technika egyik legkitűnőbb növendéke hitfelekezeti okokból mérnöki oklevelet nem nyerhetett.

Nagyratörő ifjúnkat ez a középkori eljárás mélyen elkeserítette, de kétségbe nem ejtette. Nagy a világ, a bátraké benne a szerencse, van még isteni gondviselés, gondolá magában, és még merészebb dologra szánta el magát. Párisba ment az oklevél megszerzése végett, noha akkor még alig tudott valamit a francia nemzet nyelvéből. Nélkülözés és szenvedés a kísérője itt is, egy ideig. A fényes világáros egyik zugutczájának szellős padlásszobácskája sokat beszélhetne merész fiatal emberünk létért való küzdelmeiről. De a gondviselés itt is vele volt. Abban az évben, 1840-ben, a magyar országgyűlésen a zsidók emancipációja került szőnyegre. A nemzet jobbjai, köztük Eötvös József báró, azzal bízták meg a már ismert nevű, jó tollú fiatal embert, hogy indítson mozgalmat a zsidók körében az emancipáció előfeltételéül követelt magyarosodás érdekében. Erre a 25 éves lelkes ifjú még Párisban megírja a Zsidókról című jeles röpiratát, melyhez Vajda Péter irt lendületes előszót. Megbízatásának sikeresen megfelelő, Eötvös báró hívására hazajön s itthon egész erővel nekifekszik a zsidók megmagyarosítása hazafias ügyének. Imádságos és más áhitatos könyveket fordít és ír számukra, és iszonyú erőfeszítéssel nagyon rövid idő alatt magyarra for-

dítja Mózes öt könyvét és Józsué könyvét, még pedig oly kiváló sikerrel, hogy, mint Toldy Ferencz írja, a fordítás „a mi bibliai irodalmunkban eladdig utol nem ért szépséggel adja Mózeset és csak Józsuében érezteti a fárasztó munka lankadását“.

Ez a munkája szerezte meg Ballaginak az első kitüntetést, a mennyiben a m. t. Akadémia még ugyanazon évben (1840-ben) levelező tagjává választotta a 25 éves fiatal embert. S ez a megtiszteltetés míg egyfelől személyes összeköttetésbe hozta őt a haza legelső fiaival, addig másfelől még erősebben sarkálta tetszovár lelkét a nemzetépítés dicső munkájában. Eötvös útján megismerkedik és bizalmas érintkezésbe jut Széchenyi Istvánnal és Kossuth Lajossal, a nemzet első nap-számosaival, s ezzel belekerül a negyvenes évek ama nemzeti és eszményi sodrába, mely az újabb Magyarországot megalkotta; abba a hősi küzdelembe, mely az osztrákositó önkényuralom alatt elalélt magyar nemzetet álmából felébresztetni, mely az osztályjogok és kiváltságok nyügei alatt szenvedő népet politikailag felszabadítani, az alkotmány sánczai közé bevenni, mely az idegen szellemen élösködő tudományt és irodalmat szabaddá, erőssé és magyarrá tenni tűzte ki magasztos céljául. Ennek a szellemi honfoglalásnak nagy eszméje a Ballagi fogékony lelkét is megragadta s ebből a nagy nemzeti munkából a zsidók megmagyarosításával akarta kivenni a természet-szerűleg reá váró részt. Hogy a zsidók megmagyarosításának mélyebb és biztosabb alapot vessen, magyar rabbi-szeminarium felállításának eszméjét veti fel Kossuth „Pesti Hírlap“-jában s a szép tervnek Széchenyi István grófot, a legnagyobb magyart is megnyeri, a ki e célra 200 frttal nyitotta meg az aláírást. De a dúsgazdag s csaknem teljesen német pesti zsidó hitközség, melyet az eszme pártolására külön memorandumban is fölkéret, a méltán várt ezrek helyett csak 140 váltó frtot és egy hideg jegyzőkönyvi kivonatot szavazott meg, mely szűkkeblű határozat a lelkes magyar tudóst végleg elkeserítette. Mikor látta, hogy ez a nagy nemzeti és kulturális misszió éppen az érdekelt felekezet szűkkeblűségén és nem akarásán hajótörést szenved: lelke végleg meghasonlik velük, szíve teljesen elfordul tőlük, kimegy Tübingába — filozófiát és protestáns theológiát hallgatni és tanulmányozni.

Tübingában a nyelvészetben Ewald, a bibliai kritikában Baur, a hittanban Beck, ezek az európai hírvű tudósok lőnek a Ballagi mesterei, a kiknek vezetése alatt a nagytehetségű tanítvány hamarosan magas tudományos színvonalra emelkedik. Itt Tübingában nyer 1843-ban bölcsészettudori oklevelet; itt Tübingában ismerkedik és barátkozik meg Székács Józseffel, a később

pesti luth. lelkészszel, a kivel egész haláláig a legbensőbb barátságban élt. A két erős lélek már Tübingában sok nemes egyházi és irodalmi eszmét cserélt, sok szép tervet szőtt a végre, hogy miként a nemzet nagy napszamosai a politikai Magyarországot és nemzetet, ők a protestáns Magyarországot és egyházat rázzák föl elaléltságából. Itt érlelték meg magok között a két protestáns egyház uniójának eszméjét, a minnek Ballagi egész életében lelkes apostola volt sajtóban és zöldsasztal mellett egyaránt. Itt beszélték meg egy közös protestáns egyházi és iskolai lap megindításának tervét, a melyet Székács a Török Pál társaságában pár év múlva valóra is vált, s melyet a szabadságharcz leveretése miatt bekövetkezett halot-taiból Ballagi támaszt fel (1859).

Hazájába visszatérve, a már országszerte ismert fiatal tudós hamarosan tanári állást nyer a szarvasi luth. főgimnáziumnál, melynek hírneves tanárához, Vajda Péterhez, korábbi barátság fűzte. A két rokonlélek hamar megértette egymást. Mind a ketten lelkes magyarok, s mind a ketten a toll és szó mesterei, a magyar közművelődés buzgó apostolai. Tanári teendőjük mellett a szarvasi tót nép megmagyarosítását tűzték ki célul s egymással szövetkezve, egymást felváltva tartották az első magyar prédikációkat a szarvasi evang. templomban. E hazafias munkájában érte Ballagit 1848-ban báró Eötvös József közoktatásügyi miniszternek az az értesítése, hogy a pesti egyetemen a keleti nyelvek tanárává van kiszemelve. Erre Ballagi a szarvasi tanárságáról lemondott, de a közbe jött szabadságharcz miatt egyetemi tanszékét nem foglalhatta el, hanem mint a haza többi hű fia, ő is kardot kötött s honvédkapitányi ranggal Görgey és Aulich mellett előbb táborkari, később hadelnöki titkárként működött, s ő fogalmazza Görgey és a hadügyi kormány tüzes proklamációit. Szabadságharczunk gyászos bukása után az abszolút kormány nem engedte meg, hogy a notorius honvéd tovább tanárkodjék és mint gyanús forradalmárt Szarvasra internálta. Ballagi pedig, hogy családját fenntarthassa, megtakarított pénzecskéjével földet bérel Kondoroson, a mi oly jól ütött ki, hogy e vállalatával megveti anyagi jólétének alapját. Amde időközben, 1851-ben, a kecskeméti reform. theologiai intézethez kap tanári meghívást, melyet el is fogad és nagy buzgósággal tölt be 1855-ig. Itt Kecskeméten érte Ballagit a pesti főiskola megalapításában fáradozó Török Pál pesti lelkésznek az a meghívása, hogy jőjjön Pestre, vállaljon tanári állást a tervezett theologiai intézetben s legyen segítségére a különösen Kecskemét részéről hevesen támadott intézet megszilárdításában. Érdekesen

jellemző a Török meghívó levelének eme részlete. „Kedves Móricz! Tanári fizetéstül 1000 frtot tervezek; ha lesz pénz, fizetek, ha nem lesz, vársz, a míg pénzt szerzek.“ De Ballagi habozás nélkül elfogadta a sajtósági meghívást, nemes ambíciója ellenállhatatlanul vonzotta a fővárosba és 1855 szeptember végén Pestre költözött, a hol az 1855 október 10-én megnyitott theologiai intézetben mint a bibliamagyarázat és a keresztyén hittan tanára 1877 június végéig működött, a mikor egészségi okokból állásától megválni kényszerült.

Pestre jutva, anyagi gondoktól menten, Ballagi egész lélekkel keble új eszményének, a magyar protestantizmus felvirágoztatásának szentelte életét. Itt újította föl régi barátságát Székács Józseffel, a pesti ág. h. evang. lelkészszel, a későbbi bányakerületi szuperintendenssel; itt lett bizalmasa Török Pálnak, főiskolánk megalapítójának, a későbbi dunamelléki püspöknek és Gönczy Pálnak, a hírneves paedagogusnak. E fenkölt lelkű, de puritán jellemű férfiak társaságában először a pesti főiskola akadémiai tanszakát, a theologiai tanintézetet szilárdítják meg szellemi, egyházjogi és anyagi tekintetben; azután 1859-en kezdve a főgimnázium osztályait állítják föl fokozatosan, vállvetett erővel, megosztott munkával. A főiskola anyagi és jogi megerősítésében Török Pálé az érdem oroszlánrésze, a ki 1861 óta mint dunamelléki püspök főkor-mányzó állásba jutva, állásának egész tekintélyét, személyének teljes súlyát latba veti kedvencz főiskolája érdekében. Önkénytes (s természetesen ingyenes) tanárokat toborz intézetéhez Székács József, Gönczy Pál, Girokuthy F. személyében, sőt pár évig maga az igazgatója és a gyakorlati theologia tanára a theologiai intézetnek; e mellett pénzt gyűjt itthon és külföldön; könyvtárt szerez, a Ráday-könyvtárt, önkénytes adományok gyűjtésével; védekezik és harczol, sajtóban és zöld asztalnál a kezdet nehézségeivel küzködő, de a kecskeméti társintézet részéről is hevesen ostromolt zsenge intézet érdekében. De a lázas munkában hűséges segítő- és fegyvertársa volt Ballagi Mór, ki a pesti theologiai intézetnek első rendes tanára, első tudományos vonzóereje és első irodalmi nagysága. Mester a tanári katedrán, mester az időszakai sajtó terén, mester a tudományos irodalomban.

Ballagi sajtósági tanári temperamentum volt. Tudása rengeteg tárházából csak úgy ömlöttek a súlyos, a tartalmas eszmék; élénk szelleméből csak úgy sziporkáztak a szellemes reflexiók; meleg kedélyéből csak úgy áramlottak a nemesítő érzések. Nemcsak fejjel, hanem szívvel is tanított. Előadásainak értéke azonban nem abban állott, hogy szilárd hitelveket

és kész pozitív tanokat vésett a hallgatói lelkébe; hanem sokkal inkább abban, hogy széles látókört tárt fel előttük és meg tudta kedveltetni velök a tudományos kutatást. Tanári működésének ez az eszméletetés és öntevékenységre kaptatás volt a legbecsesebb oldala. Másik vonzó ereje a tudomány és a tanítványok iránt tanusított kifogyhatatlan szeretete. Olyan lelkes és szeretetteljes tanárt, a minő Ballagi volt, ritkán szülnék az idők. Most 35 év múlva is jól emlékszem, a mint betegségtől kinzott vézna testtel a katedrara fölvészorgott; szinte szánalom volt rá nézni — az első perczben. De a mint belemelegedett az előadásába, szemében kilobbant a lelkesedés tüze, görnyedt alakja kiegyenesedett, rekedtes hangja csodálatos csengést nyert, s szent lelkesedését észrevétlenül úgy átöntötte hallgatóiba, hogy mi is az ő szent hevétől égtünk, mi is az ő eszmevilágába emelkedtünk. Valósággal szuggerálta a tanítványait! . . . És e mellett mennyire szerette őket! Minden tehetségesebb tanítványában egy-egy hithóst vagy tudományos apostolt látott, s emberszerető paedagogiája oly optimizmussal ítelt róluk, hogy a mint már Baksay megjegyezte, Ballagi szemében a tanítványok egyik fele mindig zseni volt, a másik fele legalább is kiváló tehetség.

De Ballagi nem érte be az elméleti tanítással; kiváló gyakorlati érzéke a gyakorlati cselekvés terén is mindig foglalkoztatta. A dunamelléki egyházkerületnek korán tanácsbírája, az egyetemes tanügyi bizottságnak tekintélyes tagja, az egyetemes konventnek állandó tagja s az első egyetemes magyar református zsinatnak 1881-ben egyik vezéralakja volt. Hányszor hallottuk a különben gyenge szervezetű embert hatalmas szónoki erővel beszélni, midőn a vallás, az egyház és a tudomány szabadságáról és előbbviteléről volt szó. Sokoldalú gyakorlati és társadalmi tevékenységének vezéreszméjét ő maga fejezi ki legkiválóbban egyik művében: „Én mindig azok között állottam, a kik a társadalmi haladás jogát vallják s annak újjászületésén működnek“. (Intő szózat fiához.)

Lelkes tanári és társadalmi munkássága mellett kiváló irodalmi tevékenységgel is növelte egyéni súlyát és öregbítette főiskolánk jó hírnevét. Az írás volt Ballaginak igazi életeleme s a sajtó terén kifejtett munkássága nemcsak jelentékeny, hanem sok tekintetben úttörő is. Pestre költözésének mindjárt első esztendejében megindítja és 18 évig szerkeszti a Protestáns Képes Naptárt, ezt a jelentéktelennek látszó, de a valóságban korszakos vállalatot. Mert ez a kalendarium nem csupán naptár volt, hanem az önkényuralom által szétvert protestáns írónak irodalmi találkozó helye, az erőszakkal

elfojtott protestáns lelkiismeretnek irodalmi ébresztője, a protestáns hitépítő irodalom kikeletjének első fecskéje. A naptár első évfolyamaiba egy Arany János, Tompa Mihály, Jókai Mór, Gyulai Pál, Szász Károly, Székács József, Török Pál, Gönczy Pál, Szilágyi Sándor irták az evangéliumi hitet és öntudatot ébresztő közleményeket. Még kifejezettebben a vallásos építés szolgálatában állott a Házi Kincstár című családi lapja, melyet 1861-ben indított meg és néhány évig magas irodalmi színvonalon szerkesztett.

Időszaki egyházirodalmi működésének koronája azonban a Protestáns Egyházi és Iskolai Lap, melyet 1859-ben alapított és 1888-ig szerkesztett s adott ki. Ez a lap a Ballagi idejében, kivált az első tiz esztendőben, eszme gyűjtő fókusa, szellemi irányítóje és tudományos központja volt a magyarországi protestantizmusnak. Szerkesztője, a nagy eszmék e lelkes bajnoka, széles tudományosságával, bámulatos mozgékonyosságával és a legjobb irodalmi erők megszólaltatásával a magyar protestantizmust úgyszólván egy csapásra belevonta a Nyugat-Európát foglalkoztató egyházi és iskolai eszmeharczokba. A Protestáns Lap vezette és juttatta diadalra az 1859. évi hirhedt patens elleni mozgalmat, melynek győzelme nem csupán a protestáns egyház autonomiáját mentette meg, hanem a nemzet alkotmányának helyreállítását is hatályosan elősegítette. Ballagi a patentális harcokban hitünk és hazánk megtámadott jogainak hősie védőbajnoka volt. Nem törődött a sajtóhatóság zaklatásaival, nem a lapja elkobzásával: merészen és elszántan haladt az egyház és haza védelmének tövises útján. S hogy ügyeink állásáról a művelt külföldet is tájékoztassa, 1860-ban Hamburgban álnév alatt kiadja „Die Protestantenfrage in Ungarn und die Politik Oesterreichs“ című nagyobb röpiratát, mely Széchenyi „Blick“-je mellett a leghevesebb támadás volt Ausztriának a Bach-korszakban folytatott politikája ellen. E bátor és hazafias egyházpolitikai magatartását hitfelei bizalma azzal jutalmazta, hogy az 1861-iki országgyűlésre az ómoraviczai kerületből képviselővé választották. Ugyancsak a Protestáns Lap és ennek szerkesztője vívta meg részint a megcsontosodott protestáns orthodoxia, részint az újraébredt ultramontanizmus ellen azt a hatalmas polemiát, mely irodalmi becs tekintetében páratlan a magyar protestantizmus legújabb történetében. A Protestáns Lap indította és érlelte meg azt a modern theologiai irányt, melyből a hetvenes években egyfelől a „Protestáns Egylet“ theologiai liberalizmusa született, másfelől előbb Filó Lajos, majd Révész Imre vezetése alatt ellenhatásként a jelenkori pozitív evangéliumi

irány keletkezett. A Protestáns Lap hasábjain születtek és nyertek irodalmi érlelést ama belső egyházi intézmények eszméi, melyek későbbi zsinatjainkon és egyházi életünkben, az öt egyházkerület egyesítésében, az egyetemes (határozatképes) konvent felállításában, az Erdélylyel való egyházi unióban, az országos egyházi közalapban, az országos lelkészi gyámintézetben, a Magyar Prot. Irodalmi Társaságban s a belső misszió több intézményében a mindvégig lelkes és tevékeny Ballagi nagy örömeire testet öltöttek.

Időszaki sajtótevékenysége mellett Ballagi a tudományos egyházi vagy theologiai irodalmat is szorgalmasan művelte. 1856-ban Héber nyelvtant ad ki tanítványai számára. 1862-ben nagyhirű „Tájékozás a theologia mezején“ cz. polemikus munkája jelenik meg, melyben a Filó-féle orthodoxiával szemben a Baur-féle tübingai iskola bibliakritikai elvei mellett tör lándzsát. Ez a kritikai szellem szól az 1865-ben kiadott „Bibliai tanulmányok“ cz. munkájából is. 1868-ban „A népiskolai törvényről“ ír nagyobb tanulmányt, a melyben liberális elveinek megfelelőleg azt vitatja, hogy a protestantizmusnak nincs mit félnie a népiskolák államosításától; „ne az legyen a jel-szavunk, hogy minél több iskola, hanem az, hogy minél jobb iskola“. Bibliafordításaiából, fájdalom, csak töredékek jutottak nyilvánosságra. Magas színvonalon szerkesztett „Protestáns Tudományos Szemle“ czimű tudományos theologiai folyóirata a csekély pártolás miatt csak néhány (1869—1872) évig tarthatta fenn magát. Mindeme művekben és szerkesztésekben Ballagi, mélyen érezve korának mélyreható meghasonlását a hit és tudás között, theologijára elé azt a nagy czélt tűzte, hogy a vallást összhangzásba hozza a modern műveltséggel. De e merész kísérletben az ő és az elvtársai jóhiszemű törekvéseit nem kísérte a reménylett siker. Mert bár igaz, hogy a „Protestáns Egylet“ racionalista-kritikai irányú theologijája egy kis időre szokatlan pezsgésbe hozta a magyar protestantizmust s az akkor még szegényesebb theologiai irodalmunkat néhány értékes munkával gazdagította. De az is kétségtelen, hogy az óhajtott hitbéli ébredést és a reménylett egyházi megújulást teljességgel nem tudta előidézni ez a magát nagy előszeretettel modernnek nevező theologiai irányzat. Ennek azonban az a mélyen fekvő elvi oka, hogy hitet csak hit képes szülni és megújítani, s az evangéliomi benső kegyesség vallásfentartó és erkölcsnemesítő erejét sem a bölcséleti tudás, sem a bibliai kritika nem képes pótolni. De azt el kell ismerni, hogy Ballagi ezekben a hitébresztő és egyházfejlesztő mozgalmakban is az a lelkes és eszményekért hevülő férfiú volt,

a kinek öt korábbi egyháztársadalmi és kulturális törekvéseiben ismertük; az a hegeli filozófus, a ki hétköznapióságba soha sem süllyedt, s ha nagy terveivel dülőre nem juthatott, megnyugvást lelt a latin szállóigében: in magnis et voluisse sat est (nagy dolgokban akarni is elég).

Ámde Ballagi nemcsak az egyházi tudományok terén volt mester, hanem az úgynevezett világi tudományok mezején is elsőrendű tudós vala. Kitűnő nyelvész. Nyelvészkedéssel kezdte tudományos pályáját, mikor 1857-ben a m. tud. Akadémiában mint rendes tag a székét elfoglalta („A nyelvújítás és nyelvrontás”) és nyelvészeti kérdés volt tudományos hattudala a m. tud. Akadémiában, mikor 1890-ben az új orthologia túlzásai ellen fölemelte hatalmas szavát. Ballagi ugyanis mint nyelvész élénk részt vett a Kazinczy-féle nyelvújítás utóharcaiban. Korán belátta nyelvújításunk túlzásait s midőn egyes szaktudósok és fordítók oda vitték a dolgot, hogy nyelvünk eredetisége, egyedisége volt a kockán, ő volt az elsőek között, a ki „megállj“-t kiáltott a meggondolatlan újítókra. 1857-ben felolvasott értekezése („A nyelvújítás és nyelvrontás”) fordulópontot jelöl az utónyelvújítás történetében. Kimondja ebben, hogy miután a nyelvújítás forradalmi úton már segített a nyelv égető szükségein, ám hagyjuk meg a forradalom szükséges alkotásait, de következzenek immár be a restauratio, a törvényes rend időszaka. Az ő akadémiai felszólalása volt egyik előmozdítója a nyelv ügye körül a kritikai helyes irány felülkerekedésének, melynek eredménye 1872-ben a „Magyar Nyelvőr“ megindítása. És mikor az új orthologia, szerinte nagyon is túlzó irányt kezdett követni, Ballagi ettől elválva, több akadémikus társával külön útra tér s előbbi álláspontjához hiven a nyelvújítás általánosan elfogadott eredményeit védve (imént említett hattudalában) kimondja, hogy a nyelvtudománynak „nincs jogában, tehetsége sincs rá, hogy a multat szabályozza, hogy helytelennek nyilvánítsa, a mit a nagyközönség emberöltőkön át használt s ezzel hallgatólag kijelentette, hogy szellemi sajátjának tekinti“. Az öreg tudósnek e kivételes konservatív álláspontja jó hatással volt az új orthologia túlzásainak a fékezésére. Mindez kétségtelenné teszi, hogy Ballagi a lapszerkesztés mellett a nyelvészet terén aratta legszebb irodalmi babérjait; nyelvészeti, még pedig szótári műveiért részesült úgy a könyvkiadók, mint az Akadémia részéről 1867-ben jól megérdemelt anyagi jutalomban (Fekesházy-jutalom) és szótárai (Ballagi Német szótár) révén ismerte meg nevét széles e hazában minden művelt ember.

De ne váljunk el addig Ballagi Mór drága emlékétől,

mig pár szóval az egyéniségéről is meg nem emlékezünk. Az az éles, néha szúrós tollú író s az a temperamentumos tanár és szónok, a kinek arczképét eddig rajzolgtám, még teljességgel nem az egész Ballagi Mór. A jó szív, az emberszeretet volt egyéniségének legjellemzőbb vonása. Neki, a kinek gyermek és ifjú korában a szenvedéseknek oly kemény iskoláját kellett végigjárnia, mikor sorsa jobbra fordult, szive az emberszeretnek folyton buzgó kútforrása lett. Igénytelen, szelíd, jóságos ember volt minden izében. Nemcsak tanártársait szerette, a kikkel 32 évi tanárkodása alatt se Szarvason, se Kecskeméten, se Budapesten soha még csak komoly szóváltása sem volt, s a kik előtt szive, háza és asztala mindig nyitva volt; nemcsak tanítványaival éreztette szeretetteljes szive jótékony melegét, az iskolában éppen úgy, mint az asztalánál, a hová őket gyakran meg-meghívta: Ballagi mindenkit a keblére igyekezett ölelni, a kit nélkülözni és szenvedni látott. Hány szegény ember talált bajában segítséget, szomorúságában vigasztalást ennél a jólelkű embernél; hány tehetséges szegény ifjút látott el tanácscsal és kalácscsal; hány nélkülöző és éhező szegényt segített kenyérhez, álláshoz, szives ajánlásával! Lapjában állandó rovatot tartott az „Adakozások“-nak és minden jótékony célra nemcsak szorgalmasan gyűjtött, hanem maga is bőkezűleg adakozott. Csak magára az Országos Protestáns Árvaházra közel 50 ezer koronát gyűjtött a konfirmált gyermekek krajczáros adományából. És mennyire szíven viselte ennek az áldásosan működő intézetnek a sorsát! Igazgató választmányának kezdettől végig egyik legtevékenyebb és legszorgalmasabb tagja, néhány éven át elnöke s nevelési bizottságának élete végéig oly szorgalmas elnöke volt, hogy nem múlt el hét, hogy az ő kicsinyeit meg ne látogatta volna. Neve nemcsak az árvaházi jóltevők márványtábláján van aranybetűkkel bevésvé, de talán még maradóbban be van írva az ott nevelkedett árvanemzedékek szívébe.

Magánéletének ismertetésére nem terjeszkedem ki. Itt jelenlevő gyermekeire és unokáira hivatkozva, csak annyit mondok róla, hogy Ballaginál jobb és gondosabb családapát keveset lehet látni. Gyermekeit nemcsak példás atyai szeretettel és kiváló gondossággal nevelte, hanem bölcs gazdálkodásával, nagy szorgalmával és páratlan igénytelenségével azt is lehetővé tette, hogy övéi az anyagiakban halála után se lássanak szükségét. Szeretetet árasztva övéire és övéinek viszontszeretetétől környezve hunyta jóságos szeméit az 1892-dik év szeptember elsején. Áldás volt élete, áldott, örökre áldott legyen emlékezete!

Tisztelt Közönség! Azt hiszem, ebből a halvány vázolásból is kidomborobnak ama főbb tanulságok, melyeket Ballagi Mórnak lélekben, erkölcsben gazdag élete fölmutat.

Az első és legfőbb tanulság nektek szól kedves tanuló ifjúság, gimnazisták és theologusok, a kik erőteljes példában láthatjátok, mit tehet, mily akadályokon törhet át a vaszorgalom és ernyedetlen kitartás. Ballagi élete a szorgalomnak és kitartásnak klasszikus példája.

A másik nagy tanulság hozzánk szól, tanárokhöz, az ő utódaihoz és azt példázza, hogy az olthatatlan tudományszomj és az emberszeretetből fakadó munkásság mennyi áldást szül a tanári tanszéken, az irodalomban és a társadalmi életben. Ballaginak a tudományszeretet és az emberszeretet volt a magasra emelő életeleme.

Harmadik kérő szó e főiskola kormányzóihoz szól s azt hangoztatja: szeressétek, támogassátok és fejlesszétek az iskolát, mert az a földi és mennyei haza veteményes kertje.

És mi mindnyájan, ha az élet küzdelmeiben lankadni érezzük erőnket, gondoljunk Ballagi Mórra, ki mint a Mózes csipkebokra örökké tűzben égett és lángja hevéből soha nem veszítve, mindig és mindenütt csak melegített. Ha tettekre, alkotásokra lesz szükség, tekintsünk arra a soha el nem fáradó, mindig lázas tevékenységű férfúra, a ki mindig első vetette kezét a munkára és legutolsó hagyta el a munkatért. Ha kicsinyes okokból akarnánk elhamarkodott ítéletet mondani emberek vagy események fölött, gondoljunk arra a fenkölt lelkületű keresztyén bölcsre, a ki mindent elvi magaslatról tudott tekinteni és minden méltatlan bántalmat meg tudott bocsátani. Ha egyházunk vagy hazánk jogai megtámadtatnának, állítsuk lelkünk elé azt a rettenthetetlen harczost, a ki, mint az ókori Dávid, a seregek Urának Istenének nevében szembe ment a jogtípró hatalom Goliátjával s merészen szórta ellene lángoló egyház- és hazaszeretete öldöklő dárdáit. S ha az emberszeretet nyájas, szivélyes, kifogyhatatlan türelmű apostolára van szükségünk, újítsuk föl annak a jólelkű embernek drága példáját, a ki olyan sok jót tudott tenni, mert nagyon tudott szeretni.

Mindezeket elgondolva buzduljunk forró hálára az élet és gondviselés felséges Urához, kinek kegyelme nekünk, ennek a főiskolának oly halhatatlan emlékü férfiakat adott, a kik „sokakat vittek az igazságra s ezért miként a csillagok, örökké fénylenek“.

Szöts Farkas.

A vallásról.

III.

A személyiség e háttérében lefolyó viszonyulás igen természetesen szellemünk minden egyes irányában érvényesül. A szentek szentjébe visszavonuló vallás még csak így lesz nemcsak egyes alkalmi közös kulturcselekvényben megnyilatkozó, hanem egész életünket, az egész életet alapjában meghatározó hatalommá.

Mi szerencsétlen módon a vallást az egyházzal, a vallássságot az egyháziassággal tévesztjük össze, sőt az egyiket a másikkal azonosítjuk, teljesen megfeledkezve nevezetesen a keresztyén vallásnak az egész világot rendeltetése szerint átható kovász-természetéről. *Sokkal nagyobb a keresztyén vallásnak az életet meghatározó ereje, mint azt az egyházi szeműveges sejtí.*

Oly sokan szembesítik azt az önálló, az egyház dogmáitól teljesen független tudományt a vallással, holott éppen *ez a tudomány tünteti fel a vallásnak szellemünk theoretikus irányzatában legtisztábban megnyilatkozó erejét.*

Mi teszi a tudóst igazán önállóvá s tudományát igazán tudománnyá?! Csakis az az erő, a mely a tudóst felszabadítja kedvencz képzeletétől, a melyekkel gyermekkor óta összenőtt, a mely képesíti arra, hogy a történeti hatalmaknak, a köztudatnak, a környezetnek kegyelettel őrzött tekintélyén is túltegye magát a végett, hogy semmi másra, mint tanulmányozása tárgyára ne tekintsen, csakis annak sajátosságába, természetébe mélyedjen el, hogy eme természetében s természetszerű fejlődésében rejlő törvényeket felismerje s az egyest az egészre vonatkozó jelentőségében megértse. Ez az önmagáról megfeledkező, másért élő, mást megértő, másnak jelentőségét az egészre nézve méltató erő ama végtelen isteni szeretetnek megnyilatkozása, a mely Krisztusban lépett oly tisztán a történet folyamába. Csak e szeretet nyitja meg a dolgok

lényegét, csakis ennek erejében mélyedhetünk el az egyeseknek sajátosságába, élhetjük ezeknek fejlődő életét s érthetjük ez életet is mint az összélet, a szerves egész életének egy-egy szervi megnyilatkozását. E szeretet nélkül csakis a dolgok *külsejét* látjuk, csakis *mások* ismereteivel rakodunk meg; ennek súlyát, nagyságát érezve, másokat, kik ily ismeretömmel nem bírnak, lekicsinyelünk, lenézünk; önmagunkat ellenben nagyra tartjuk, önhitten felfuvalkodunk; másrészt pedig azért, mivel az ismeret tárgyában önczél nem látunk, az ismeretet csakis eszköznek használjuk fel arra, hogy ezzel magunk emelkedése érdekében másoknak, a történeti hatalmaknak szolgáljunk.

E szeretet nélkül művelt tudomány tényleg felfuvalkodottá teszi az embert; ez eszközként csakis felhasznált tudomány tényleg önzésből a történeti hatalmak szolgájává s így jellemtelenné teszi birtokosát; ez önző tudomány tényleg a mily ellensége a szeretetben építő vallásnak: épp oly szövetségese a csak uralkodni vágyó történeti hatalmaknak s így nevezetesen az igaz hivatásáról megfélelmező egyháznak is. Miért is e felfuvalkodott, a történeti hatalmakat szolgáló írástudók, ez áltudósok ellen küzdött éles ironiával és kiméretlen erővel Jézus Krisztus a *vallás* nevében.

De nem ilyen az *igaz tudomány*, az igaz tudós! Az igaz tudós szeretettel elmélyedve másnak lényébe: itt új élő, a mindenség szellemétől éltetett, végetlen tagoltságában kölcsönösen egymásra utaló világot lát; minél inkább mélyed el tárgyába, annál inkább látja az egyest végetlen vonatkozásaiban, annál sűrűbben bukkannak fel szemei előtt új meg új problémák! Minél tovább hatol, annál inkább érzi kutatása terének határtalan voltát, feladatának nagyságát, elődeinek és kortársainak érdemeit, s másrészt önmaga erejének gyöngeségét, érdemeinek relativ voltát s azok sajátosságában is az isteni kegyelemnek ő benne való megnyilatkozását. *Szerénység* ezért is s így mások érdemeinek elismerése, mások hasonló tevékenységének támogatása az igaz tudósnak főjellemvonása amaz *önérzet* mellett, melynek alapja sajátosságának s ebben Istentől s nem mástól való függésének tudata.

Szerénység és önérzet, szeretetben való *szolgálat* s nem emberi, hanem isteni misszió tudatán nyugvó *önérzet*; *függés* és *szabadság*: íme mind azok az antinomiák, azok a paradoxonok, a melyek a vallásban megoldódnak, az igaz tudós egész munkásságában, egész életében nyernek tényleg szintén megoldást; úgy hogy ha valamely életpálya: úgy éppen a tudósé nemcsak foglalkozásának mikéntje szerint (ez úton —

minden életpálya futása vallásos jelleggel bírhat), hanem annak tárgyánál fogva is a vallásos szellem erejének beigazolása. — A szeretet vallásának szelleme teszi a tudóst igazi tudóssá!

De nemcsak a szellem theoretikus, hanem érzelmi, értékelő irányzatában is egészen sajátosan érvényesül a szeretet vallásának ereje. — Nem az érzékileg feltűnő és érzékeinkre kellemesen ható, sem pedig a társadalmi, történeti Ének köztudatával egyező az értékelésnek a kriteriuma. A szeretet vallása nem az egyedben, sem pedig az egyenlősítő egészben, hanem a sajátos egyéniben s az egyénileg tagolt élő és fejlődő egységben s az ezt sajátosan szolgáló egyénben látja az igaz értéket.

Ezzel az értékeléssel szellemünk akaró, cselekvő, tehát ethikai és jogi irányzata is lényegesen a szeretet vallásának hatása alá kerül. A *baráti* viszony alapja ekkor nem az önző rokonszenv, sem az úgynevezett jó napok közösségének emléke (ez csak pajtáság), sem pedig a társadalmi kör közösségének a tudata: mindezek érzéki természetünkön, külső körülményeinken nyugvó tényezők, melyek elmúlnak, gyorsan változnak. Igaz barátság csakis azok közt van, kik egymást fejlődésükben és ebben megnyilatkozó sajátos lényegükben ismerik meg, kik e sajátosságot az egész szempontjából értékesnek elismerik; kik az élet, az üdv alapkérdéseire nézve vagy egymást megerősítik, fokozzák, vagy egymást kiegészítik. A feltétlenül alapuló, lényünk sajátosságával összeforrott barátság nem múló, nem változó, mindig hű, hacsak önmagunkhoz nem leszünk hűtlenek.

E barátság képezi a nemi ellentétben nyugvó vonzalom mellett az igaz házassátnak alapját. Margarethe, midőn habozik, hogy igazán szeretheti-e Faustot — hitvallását kérdezi. Mély etikai felfogása ez a szerelemnek. Örök hűséget csak azok esküdhetnek egymásnak, kik az örökre nézve, a feltétlenülre nézve *egyek*. Mély igazság rejlik azért is ama német közmondásban: *Wahre Ehen werden im Himmel geschlossen*; s népünk egészséges erkölcsi érzékére vall, hogy a polgári házasságkötéssel nem éri be, hanem az igaz házasságkötéshez, a menyegzőhöz a mennynek hozzájárulását, áldását — az egyházi áldásban szimbolizáltan kívánja.

A *család* is a szeretet vallásának hatása alatt egész lényege szerint átalakul. A gyermekekben az érzéki ember az ő kénye-kedve játékszerét látja vagy pedig önmagát eszközként a gyermeknek alárendeli. A történeti Éniség álláspontján a gyermek nem egyéb, mint a köztudatban élő kultúrincselnek várományosa, a kinek nem magában, hanem csakin

annyiban és addig van értéke, míg és mennyiben eme kincset feltétlen engedelmisséggel magába fogadja s az abban foglalt dogmák előtt egyenlőképpen feltétlenül meghajol. A szeretet vallása ellenben már a csecsemőben is egy feltétlen értékű, sajátos isteni célgondolat megszemélyesítőjét látja, a melyet még megnyilatkozása előtt is — mint Istennek gyermekét — értékelünk, tisztelnünk kell. (A keresztelésnek ez a jelentősége.) A szülőnek, a nevelőnek szent feladata a gyermeknek e sajátosságát, a melyért őt Isten teremtette, kiismerni, ezt aztán nemcsak elismerni, hanem azt ki is fejleszteni és pedig nem magában, eltekintve a történeti Énektől, hanem ezek szellemének hatása alatt, úgy hogy a növendék e szociális köröket — a családtól kezdve — a nemzetet át az emberiségig mind sajátos szervként átéli s így mint a társadalom élő tagja abba tényleg belenő. E szociális körök is mind élő szervek az emberiség testén. A felsőbb kör korrigálja az alsóbbnak egyoldalúságait s nevezetesen egocentrikus, elszigetelő és ezért is mással szemben türelmetlen irányát, míg végre a nemzetek mind, mint a humanum sajátos kifejezői, az emberiség, Istenországa egyetemes, egységes testén lévő élő szervekként tűnnek fel. A szociális élet ezen fokozatait kell hogy az egyes átélje, egyéniségét ezek szellemének hatása alá helyezze, hogy végre isteni célgondolata tudatára emelkedve, ennek erejében teljesítse maga is, mint a köznek szerve, tehát mint személyiség, egészen sajátos feladatát.

A szeretet vallásának hatása alatt így felneveltek etikai életét nem irányítják a gyönyör, a kellemes, a haszon rugói; de nem is a közösség által hozott vagy megerősített külső törvények, de végre nem is ama kanti kategorikus imperativus, a melynek parancsát az ész törvény előtti hódoló tisztelettel kell végezni. Mindenkinek irányítója az ő benne hatásos isteni célgondolat, illetőleg annak egyéniesült eszményi alakja, kinek-kinek jobb énje. Ez, mint eszmény, akarásunk és cselekvésünk irányítója és megbírálója. Mivel mindnyájunknak sajátos ily jobb Énje van s ez képezi igaz értékünket, lényünket: az abból eredő indítások reánk nézve nem idegenszerűek, nem külsők, hanem éppen sajátos lényünk megnyilatkozásai és éppen ezért nem külső kényszerből, parancsból, hanem *belső szükségszerűségből, szabadon, örömmel* teljesítjük jobb Éntünk e belső szózatát. Mivel továbbá ki-ki csakis maga ismerheti sajátos jobb énjét, irányító eszményét: ezért ki-ki csakis önmagával szemben lehet igazán *szigorú* és igazságos bíró: ellenben mással szemben, a kinek isteni célgondolatát nem ismeri, de tudja azt, hogy akarásában és cselekvésében

mennyire közreműködnek a társadalmi tényezők is — lehetőleg elnéző és méltányos.

A szeretet vallásának eme ethikus követelményét már a jogi élet a magánjog terén, nevezetesen büntető intézményében is alkalmazza, a midőn a halálbüntetés eltörlésének követelményével állítja azt, hogy minden emberben van egy jobb Én, a melyről teljesen lemondani soha sem szabad; s midőn a büntetést — a társadalmi bűn elismerése mellett — a társadalom útján való javítás szempontja alá helyezi; s midőn az esküdtek intézményével az egyes ember megítéltetésének kriteriumát nem a cselekvényben, hanem a bűnös érzületében, személyiségében keresi; — s midőn a társadalmi baj ellen, a mely az egyesre nehezedik, társadalmi szövetkezetek útján nemcsak védekezik, hanem azt érzületi alapon, altruisztikus rugók felkeltésével meg is szünteti s így is igazolja Goethe mondását, hogy még a rossz is rosszat tervezve, végre mégis csak jót művel.

Közjogi téren is mindinkább érvényesül a szeretet vallásának szelleme. Az állam már csak a mondottak alapján sem lehet tisztán csak jogi állam, mely bekötött szemmel, személytelenül, tisztán formai szempontból érvényesíti a törvényt. Az állam felvette magába a kultúra egész tartalmát s a nemzeti sajátos szellemnek mindent szervező és átható ereje alapján *élő lénynyé, személyiséggé vált*. Mint ilyen elsősorban képviseli az *általános humanumot*, de egészen *sajátos, tehát nemzeti kialakulásában*. Sajátossága, nemzeti egyénisége csak addig és annyiban jogosult, míg és mennyiben a humanummal ellenkezésbe nem lép, míg és a mennyiben az emberiség republikája egy-egy élő szerveként tudja magát. *Ne függetlenségre, hanem önállóságra* törekedjék a nemzetállam. — *A függetlenség* csakis a kölcsönhatás köréből kihelyezettnek eszménye, azoké, kik elhalni, megjegeczesedni kívánnak. Minél nagyobb a kölcsönhatás, annál fokozottabb az élet; minél többoldalúbb a kölcsönhatás, annál szívósabb ez élet. Csakis azon fordul meg minden, hogy az a hatás, az a függés, a mely alatt az egyes nemzet áll, kölcsönös is legyen, vagyis hogy minden kívülről jövő hatást mi sajátosságunk alapján értékeljünk, e hatásra reányomjuk nemzeti jellegünket és ez alapon hassunk azután más nemzetekre is. *Önállóság* az élő, fejlődő, szívós és hatalmas nemzetek eszménye. — Az ily önálló, egymással kölcsönható nemzetek igen természetesen küzdenek is egymással, de e küzdelmükben mint az emberiség sajátos szervei, soha sem feledkeznek meg arról, hogy mindegyik nemzetnek értéke éppen az egészet szolgáló saját-

tosságában áll, s hogy ennél fogva mindegyik nemzet önmagát támadja meg tulajdonképpen akkor, ha a másét sajátosságában el nem ismeri s ezt a közös emberit szolgáló sajátosságát kicsinyli, avagy megsemmisíteni akarja. — E meggyőződés talaján nőtt ki a békebizottságok és békebiróságoknak intézménye azzal a feladattal, hogy ily nemzeti összetűződések élet az emberiség nevében szüntessék meg.

Minden egyes kulturállam azonban magában is ugyan-ezen keresztyén vallási szellem hatása alatt áll. Igen természetes, hogy az ily nemzetállam, mint *ἡ ὁλον πολιτικόν* a társadalmi, valamint az egyes „Én“-eket az ő sajátos nemzeti szellemével kívánja áthatni. Hisz csak ott van szerves egész, a hol a szervező elv a szervek összes komplexumát minden részeiben áthatja, mozgatja; s viszont csak az lehet az állam igaz polgára, a ki államának sajátos feladatától, nemzeti célgondolatjától át van hatva. Ez azonban a kulturállam álláspontján nem jelenti az egyenlősítést, az úgynevezett államosítást, az állami mindenhatóságot s ezzel a társadalom és egyes állampolgár önállóságának tagadását. — Ellenkezőleg: minél fejlődöttebb valamely állam kulturája, annál inkább differenciálódik az állam társadalmilag és egyénileg is. Az egyéniesülés elve hatja át a nemzeti elv körén belül az állam összes tényezőit. Ezért is lehetetlenség, hogy az államnak bármely tényezője, még a fejedelme is, a nemzeti szellemtúltegye magát. A fejedelem, kit a nemzet szelleme át nem hat — exterritoriális, a nemzet testéhez nem tartozik s így igen természetesen ő maga oldotta fel a nemzet igaz tagjait a fejedelem iránti hűség kötelezettsége alól. Lehetetlen továbbá az, hogy az állam önmagát a társadalom egyik — akár egyházi, rendi vagy politikai — alakulásával és annak szellemével azonosítsa.

A kulturállam a felekezetek, a rendek, a politikai pártok fölött áll; ő emez egyéni tényezőknek a nemzeti eszme alapján való szervezője, egységesítője önmaga fentartása és fejlődése érdekében. Ezért is minden egyes felekezet, minden egyes rend, párt, társadalmi alakulás s ezeken belül minden egyes ember csak annyiban ér valamit, a mennyiben sajátosságával a nemzeti szellem erősödését és fejlődését szolgálja. A kulturállam szempontjából ezért is a mily lehetetlen felekezeti, rendi vagy pártpolitikai állam: épp oly képtelenség a társadalmi és egyes tényezőknek egyenlősítése, egyenjogúsítása. Ki-kí annyit ér, a mennyivel szolgálja sajátosan nemzetét. Ezért viszont ki-kí az állam részéről is e sajátos szolgálatok arányában támogatandó erkölcsileg és szükség esetén

anyagilag is; valamint minden élő szervezet azokat a szerveket táplálja leginkább nedvével, vérével, a melyek a szervezet léte és fejlődése érdekében a legintenzívebb munkát végzik.

Ha egy nemzetállam, úgy a mi nemzetállamunk van hivatva ez eszmény megvalósítására. Alig találunk egy államot, a mely megyéenként, társadalmilag, felekezeti és nemzetiségi szempontból annyira *tagolt* lenne, mint a miénk; s alig találunk egy államot, mely e tagoltsága daczára keletkezése és egész története alapján oly határozottan bírná a magyar nemzeti szellemben *egységének* biztosítékát.

Schweiz tagolt, de nem egy; Franciaország egy, de nem tagolt; Németország nemzeti szempontból *névtel* egy: a német nyelv és szellem olvasztotta egybe e tagolt németiséget a közös ellenség ellen vívott háború tüzeiben: de *tényleg* éles ellentét, nagy űr tátong az északi és déli egységesítő németiség közt; a differenciálás dolgában pedig hiányzik Németországban a fizikailag leginkább differenciáló különbség, a nemzetiségi különbség, a melynek lengyel érvényesülését Németország erőszakkal elnyomja.

Anglia nemzeti egysége *szilárd* természeti és (a germán és román elemet világraszólóan egyesítő) történeti alapon nyugszik; társadalma pedig a nemzeti egységen belül eszményszerűen önállóan tagolt; nemzetiségileg azonban csak Anglián kívül, idegen világrészekben teljesíti — eszközökben nem egyszer nem válogató módon, mások sajátságát könnyen nem kímélő kulturális feladatát. Magyar államunkat a magyar nemzet az ő szellemében szervezte; törvényeiben, intézményeiben a magyar szellem él; a corona sacra a nemzetet a maga egységében képviseli; a magyar nyelv, mint az állam nyelve, ezt az egységet hangzatosan ki is fejezi. Ezen belül azonban a legnagyobb differenciálódás minden téren.

Szent István testamentoma ezt a különbözőséget, mint állami erőt, ajánlotta fiának figyelmébe (Decret. lib. I. Cap. 6. §. 3.) s a magyar történet, a mennyiben azt a magyar szellem vezette — már csak a nyelvében érvényesülő agglutináló jellegénél fogva —, ezt a tanácsot természetesen követte. Megyéenként, a megyei önállóság alapján sajátos élet fejlődött ki; a társadalomnak egyéni alakulását épp úgy a vallás terén a magyar kard védte, a magyar törvény biztosította s ugyancsak a törvény fogadta oltalmába a nemzetiségeket, a midőn azok önálló fejlődését nyelvükben, szokásaikban a magyarellenes szellem veszélyeztette. A jezsuitizmussal szövetkező habsburgi politika volt mindig az egyéniség, a társadalmi s

így a nemzeti egyéniség ellensége, viszont az egyenlősítés, az államosítás, a társadalom felszívásának szószólója és szívós harczoza.

Nemzetállamunk nélkülözi a fizikai alapot az egyvérségben. Nem a természet szülte, hanem az erkölcsi világrend, a mely itt egy államot szervezett a magyar nemzeti génusz felhasználásával, a mely állam a vallási, a nemzetiségi, a társadalmi és egyéni szabadságnak eszményi megvalósítója. A létező különböző felekezetek hazánkat a legeszményibb téren hozzák kapcsolatba a föld legkülönbözőbb részén haladó nemzetekkel; a különböző nemzetiségek a mint egyrészt a velük rokon nemzetek irodalmi kincseit beszállítják hazánkba: úgy másrészt hivatják arra, hogy viszont a mi nemzeti sajátos kulturánkat is kivigyék a minket környező nemzetek lelkébe, úgy hogy mi is hathassunk kifelé. Ez élénk — szellemi téren minden sorompó nélküli — kölcsönhatásban erősödünk — egyet feltéve, hogy hazánk minden egyes tényezője, minden egyes erkölcsi és egyes személyisége érezze az egy hazához való tartozását, az egy magyar szellem által való áthatást; és ebben azt, hogy éppen így szolgálja sajátos munkája által hazájában az emberiséget, s így működik közre leghatásosabban Isten országának eljövételében.

Nemzetállamunk hivatását ebben látva, — hazánk mikrokosmosa ama makrokosmosnak, a melyet humanizmus, avagy Istenországának nevezünk. A ki e hivatású államnak igaz polgára s polgári kötelességeit az állam hivatásának szellemében teljesíti: egész életével Istent is szolgálja, egész életét az istentisztelet szempontja alá helyezte s így eljutott igazán Istennek szellemben és igazságban való imáadására.

Nemzetállami hivatásunk e magaslatáról érthetjük Rothe Richard mélységes szellemének ama kijelentését, hogy az egyháznak be kell olvadnia az államba, hogy a vallás még csak akkor igaz isteni hatalom, hogyha nem csak az ünnepi napokat, hanem minden napot, nemcsak napjaink egyes perceit, hanem egész életünket — a minden egyest hivatásában vezérlő isteni célgondolatként határozza meg s mi így tényleg Istenországának élő, más által nem pótolható, ezért is feltétlen értékű, így örökéletű szervei leszünk.

Az érzéki, önző motívumokon nyugvó érzéki tárgyú és az érzéki schemához, a hely- és időhöz kötött kultuszban lefolyó vallás tényleg a múlté; a személyiség háttérébe visszahúzódó és a személyiség útján az egész életben érvényesülő vallás a jövője. — Jöjjön el a Te országod!

Dr. Schneller István.

Az ellenreformáció a Szepességen.

I.

Alig volt megye, hol a reformáció oly gyorsan és oly általánosan elterjedett volna, mint a Szepességen. A reformációt elősegítő német nyelvű iratokat mohón olvasta és terjesztette a szepesi német lakosság. Kiválóbb lelkészei élénk összeköttetésben állottak a németországi reformáció oszlopműveivel, Lutherrel és Melanchtonnal. Henkel János lőcsei lelkész (1513—1522) p. o. theologiai művet írt, melyet a reformátorok nagyra becsültek; mint Mária királyné udvari prédikátora részt vett az 1531-iki augsburgi birodalmi gyűlés tanácskozásaiban, hol Melanchtonnal és más theologusokkal értekezett. A rotterdami Erasmussal is levelezésben állott. Serpilius Bálint, bélai lelkész szintén jelen volt az augsburgi gyűlésen, szónokolt és Melanchton házában lakott. Csak így lehet megérteni, hogy Preiszner Tamás már 1520-ban Leibicon a reformáció szellemében prédikált és hogy Horváth János, szepesi prépost már 1524-ben kemény rendeletet bocsátott ki a lutheránusok ellen.

Am az új eszmék hirdetői mit sem törődtek az ily rendeletekkel. Fischer Lőcsén, Iglón, Merényben hirdette Luther tanát; Leutscher György Késmárkon, Topporczon, Leibicon és Möllerbachon. Az új tan első hirdetői közt kiváló helyet foglalt el Klein Kelemen, a kit Luther küldött Magyarországra, hogy az új tant terjessze. 1542-ben Bogner Bertalan hivatott meg Lőcsére ev. lelkésznek. Az egyházak pedig a következő sorrendben szakadtak el a régi hittől: Szepesbéla 1545, Leibicz 1546, Igló, Poprád, Szepesolaszi 1548, Duránd, Felka, Mathéócz, Mihályfalva, Ruzskinócz az 1552-ik évben.

Egyes intézkedések is elősegítették a hitjavítást. Gener-sich Menyhért lőcsei lelkész 1552-ben a reformáció szellemében Kis Kátét írt a gyermekek számára. Utódja Bogner Bertalan 1555-ben új egyházrendet honosított meg, mely az újonnan választott lelkészre nézve mérvadó volt. A lelkészi testvértület 1569-ben a Megander Bálint iglói és Obsopeus

Czirjék szepesújvári lelkészekől szerkesztett hitvallást fogadta el, melyet 1582-ben az ágostai hitvallással cserélt fel. Így a 24 város és azok lelkészei, de a kisebb községek is tényleg a reformáció zászlaja alá sorakoztak, úgy hogy 1600 körül a szepeshelyi káptalani plébánián kívül a Szepesség összes lakói az evangéliumi hithez szegődtek.¹

Az evangéliumi hit ily megizmosodása és terjedése a Szepességen, szálla volt a római egyház szemében. IV. Ulászló lengyel király és Lubomirszky Staniszló, a 13 elzálogosított város hatalmas helytartója, abban egyeztek meg, hogy kegyesrendű szerzetesekre bízzák az ellenreformáció keresztülvitelét. Ebből a czélből Lubomirszky Podolin városában 1642-ben klastromot alapított, melybe lengyel kegyesrendű szerzeteseket hívott meg. Ezek között volt Hannacius Ferencz is, ki a rendben Franciscus a S. Venceslao név alatt fordul elő és 1658-ban érkezett Podolinba. Született térítő volt, ki mint ügyes szónok, fáradhatatlansága, buzgalma, türelme és kitartása folytán több sikert mutatott fel a rekatholizálásban, mint a rend összes tagjai. Az ő folyamodványa folytán Mihály lengyel király 1671 június 24-én Varsóban kelt nyílt parancsot adott ki ily czímmel: „Privilegium pro libero exercitio Catholico in XIII. Oppidis Capineatus Specusiensis P. P. Piarum Scholarum.“

Ezen nyílt parancs meghagyta, hogy a „dissidensek“ a római katolikusokkal közösen használják a templomokat, hogy az alapítványokat a kath. egyháznak adják át és az ev. lelkészeket utasítsák ki; de azért a piaristák csak annyit érthettek el, hogy a kápolnákat, hol ilyenek voltak a városokban, használhatták, míg az evangélikusok egy ideig a templomok, iskolák és alapítványok teljes birtokában maradtak.

Ezzel az első lépést megtették a r. kath. istentisztelet meghonosítására. Gnezdán Lubomirszky Staniszló már ezelőtt 1615-ben visszafoglalta az evangélikusoktól a templomot és plébániát, még pedig erőszakkal, oly módon, hogy minden házat katonák szállottak meg, a kik mindaddig ott maradtak és sarczoltak, míg a lakosok vissza nem tértek a r. kath. hitre.²

Hannaciusnak első feltűnő és sikeres szereplése Szomol-

¹ Szepesbélai egyházközség jegyzőkönyve: „Casparus Mattheschovszky Capitaneus XIII. oppidorum ab anno 1588, vide Matriculam XXIV. Regalium pag. 660. és 597.: Unter diesem Herren waren alle Pfarrer in XIII Städten, so wie in der ganzen Zips mit allen Gemeinen der Augsburgischen Confession zugethan. Alle Kirchen u. Schulen mit allen Einkünften waren in den Händen der Evangelischen.“

² A város nagy része inkább kivándorolt mint sem megtérjen a kath. hitre. A sok családnév a Szepességen „Kniezner“ (Gnezda = Knie-ser) ebben az időben vette eredetét.

nok gazdag bányavárosában volt, hova Podolinból 1669. év nov. havában néhány napnyi pihenőre ment. Szomolnok már régóta az evangélikus hitet követte, a paplak, a régi templom, az iskola, az összes jövedelem az evangélikusok birtokában volt. A gazdag bányákat Joanelli Szilvester, egy olasz származású férfiú, az ú. n. bányakirály bérelte a kincstártól, és ropant kincseket gyűjtött. Maga és több mint 500 munkása és hivatalnokai katolikus, sőt igen buzgó katolikus volt. Lelki üdvére és családjának épülésére, valamint r. kath. lengyelei számára 1666-ban a Szentlélek tiszteletére kápolnát építtetett.

Hannaciust a Joanelli család természetesen nagyon szívesen fogadta és az istentiszteletek tartására a kápolnát engedte át. Joanelli Hannaciusra és kath. munkásaira támaszkodva, ellenséges indulattal volt a protestánsok és szabad vallásgyakorlatuk iránt is. Volt hát oka félni a közelben portyázó kuruczok hadaitól, a kik Szomolnokra is átsaptak. A protestáns-gyűlölő Joanelli mikor a kuruczok közeledéséről értesült, legértékesebb árúit sietve Lőcsére és Podolinba vitette, maga pedig családjával Podolinba a piaristákhoz menekült. A bátor Hannacius azonban a kápolna őrizetére Szomolnokon maradt.

1670-ik évi április 18-án reggel csakugyan vagy 500 kurucz rohanta meg Joanelli házát, raktárait, s elég nagy pusztítást vitt véghez bennök. Hannacius a kápolnában, karíngbe öltözve, stólával, kezében kereszttel, az oltár előtt térdelve és buzgón imádkozva várta sorsát. A kuruczok pénzt keresve fenyegetődtek, a pap mindenre elkészülve így imádkozott: „Uram, a te kezébe ajánlom lelkemet“. De a kuruczok Hannaciust nem bántották, zsákmánnyal gazdagon megterakodva déltájban eltávoztak Szomolnokról. Április 22-én és 24-én megint jelentkeztek kurucz csapatok, a kik a kincstári telepeket a fölkelők részére lefoglalták; de Hannaciust és kápolnáját most sem bántották.

Június elején Joanelliék 300 császári lovassal visszatértek Szomolnokra és az evangélikusokat üldözőbe vették azon ürtügy alatt, hogy a kuruczokat ők hívták be a városba. Az így támadt rémületet Hannacius nagy ügyességgel térítő czélra zsákmányolta ki; az üldözötteket áttérés feltétele alatt védelmébe vette s ezzel a római katolikus hitet erősítette.

E közben Hannacius hírül vette, hogy Lubomirszky Sztaniszló herczeg a Lengyelországnak elzálogosított 13 szepesi városban, első sorban pedig Szepesolasziban, most már teljes erővel vissza akarja állítani a róm. kat. vallásgyakorlatot. Hannacius is ide tette át térítői működésének székhelyét.

Szepesolaszi a tekintélyesebb és jobbmódú szepesi városok közé tartozott. Már 1548 óta a reformáció híve volt és minden katholizáló törekvésnek erélyesen ellenállott. Lubomirszky most sem vette vissza, rendelete értelmében, az olasz templomot, hanem kijelölt egy kápolnát a r. katolikusok számára. Hannacius az 1670-ik évi aug. 20-án érkezett új állomására. Roskóványi István nemesi curiájában egy tágas szobát kápolnának rendezett be, felállította a magával hozott oltárt és misézett. Úgy látszik, nem egészen zavartalanul gyakorolhatta a kath. istentiszteletet, mert ismételve fordult hol a nevezett Lubomirszky herceghez, hol Mihály lengyel királyhoz a kath. szabad vallásgyakorlat biztosítása végett, a mi meg is történt Mihály király szigorú rendeletével az 1671-ik évi jún. 24-én.

Hannacius azonban nem elégedett meg azzal, hogy az istentiszteletet csendesen végezte, de a tüntetőleg rendezett processiókkal és az evangéliumi hitet ócsárló predikációival valósággal provokálta az evangélikusokat. 1671 okt. 12-én egy gyermeket akart temetni. Körmenetben indult az iskolai épület felé, hol előbb isteni tiszteletet akart tartani és onnét a temetést végezni. Az iskolát zárva találván, a temető felé vette útját az egész gyülekezet kíséretében. Ott két polgár, Bobzár György és Bolcha Jakab útját állották és nem akarták beereszteni az evang. temetőbe. Hiába hivatkozott Hannacius a királyi rendeletre, melyet kezében tartott, vissza kellett mennie és az iskolához elé helyezte a feszületet, a zászlót, a keresztet, a koporsót és egyéb temetési szereket; letérdelt és várta a dolog fejlődését. Majd valaki elkiáltotta magát „Schlog, schlog!“ üsd, üsd! mire megindult a dobálás és dulakodás. A szigorú vizsgálatot kemény ítélet követte. A nevezett polgárokat halálra ítélték, a bírakat várfogságra, a várost pénzbírságra, Klesch Dániel olasz ev. lelkészt pedig arra ítélték, hogy kövesse meg a piaristákat. De a lengyel országgyűlés, melyhez az ítéletet felebbezték, új vizsgálatot rendelt el, mely az egész ügyet részint az evang. fraternitas tapintatos közbenjárására, részint a podolini piarista főnök előzenységével békésen intézte el; az első szigorú ítéletet hatályon kívül helyezte, s a felizgatott kedélyeket lecsendesítette.

Hannaciusnak ekként Szepesolaszi városában is sikerült a romanismus magvát elhinteni. A többi siker sem maradt el. Bársony György nagyváradai püspök, a kinek fenhatósága alatt állott a szepesi káptalan, erélyesen támogatta a piaristák törekvéseit a Szepesség rekatholizálásában. Nagy segítségére volt ebben a templomok visszafoglalását sürgető fent említett lengyel királyi rendelet, mely Bécsből újabb megerősítést

nyert I. Lipótnak Bécsben 1672 jan. 26-án kelt levelében, melyet azzal a kéréssel küldött a lengyel királyhoz, hogy a r. kath. istentiszteletet a XIII szepesi városban is rendelje el, miként ez a birodalom más részeiben is megtörtént. Erre teljes erővel megindult a fegyveres erővel való rekatholizálás.

Lengyel biztosok, legtöbbször karhatalomtól támogatva, városról-városra jártak, elfoglalták a templomokat a katolikusok számára. A szepesolvaszi templomot és plébániát Liebridovszky József, krakói kanonok, Lubomirszky herczeg rokona kapta meg 1674-ben, de a jövedelmet a piaristák élvezték, kik a teendőket is végezték. Csak a dézsmából befolyt évenként 4000 forint. 1674-ben augusztus 10-én Hannacius fараdozásaira Lubomirszky herczeg a podolini piarista klastromnak adományozta a szepesbélai templomot és plébániát is. Neumann Glycerius piarista volt az első administrator a bélai plébánián. A jövedelem itt még nagyobb volt, mint Olaszin. A dézsma 6900 forintra becsültetett.

Kis pihenő után Hannacius tovább folytatta térítő munkáját, főleg azoknak az uraknak segítségével, a kiknek elődeit Pázmány már elébb visszatérítette a római egyházba. Ezekhez tartozott a Szepességen gróf Csáky István, kinek az apja még evangélikusnak született. Mint Klukno-Richno földesura ezen elv szerint „cujus regio ejus religio“ a nevezett két község plébániáit 1672-ben elfoglalta és Hannaciusnak prezentálta. A gróf, mint a szepesi vár ura, a 11 el nem zálogosított szepességi város felett is hatalmaskodott és az ő befolyásának tulajdonítható ezen városok katholizálása, ú. m. Nagy-Szalók, Malompatak, Welbach, Izsákfalu, Káposztafalu, Csötörtökhely, Szepes-Sümegeh, Illésfalva, Pálmafalu, Odorin és Kurimjan.

A mit a Csáky-család művelt a szepesi várhoz tartozott községekkel, ugyanazt tették ugyanazon elvvel az ellenreformáció szolgálatában a Nedecz vár urai a lengyel határon, a Palocsai Horváthok, István és András, kiknek elődje Horváth János szepesi prépost a katolikus hitről lemondott és 1544 december 16-án meg is nősült. Ez a két Horváth, István és András, Hosszútóthi László szepesi prépost előtt 1639-ben esküvel lemondtak evangélikus hitökről s egyszersmind arra kötelezték magukat, hogy evangélikus alattvalóikat is áttérítik. A térítési munkához mindjárt a következő 1640-ik évben hozzáfogtak és azt minden kimélet nélkül keresztül is vitték. Friedmann községben az öreg lelkészt, Stubnitzer Andrást minden vagyonától megfosztották és a lelkészlakból kidobatták. Ugyancsak az ő buzgolkodásuk folytán veszítették el lelkipásztorukat Haligócz, Kaczvin, Krompach, Labs, Lechnitz, Matzan, Duna-

jecz, Ujbéla és Nedecza, a honnan Jasco Pál lelkészrel üzték. Ily módon az egész szepesi magura katholizáltatott, melynek lelkészei a nedecz-dunajeczi fraternitáshoz tartoztak.¹

Hannaciust ezek a külső sikerek csak annál inkább buzditották térítői munkájában. 1680 június hó 16-tól kezdve a toporczy és krigi egyházakat adminisztrálta; az év végén Krompachra került, a hol sokat küzdött a ruthen papokkal, kik igényt tartottak a szomszéd szlovinkai parochiára. A hosszú és kellemetlen harc Hannacius előnyére dőlt el és az 1682. év nyarán a szlovinkai plébániára is beiktatták. Ruzsbachon is ő vette át az administratiót. Mindentüvé be tudott tolakodni. 1683 február hóban Késmárkon Éder Ödön nevű társával Zrinyi Ilonánál, Tökölyi Imre kath. feleségénél tisztelkedett. Mondják, hogy a fejedelemasszony kegyesen fogadta és gazdag ajándékokkal bocsátotta el őket. Mikor másnap a késmárki Tökölyi-várból kiértek, találkoztak a Sávnik várkastélyáról hazatérő Tökölyivel. Nem lett ugyan bántódásuk, de Tökölyi megbüntette szolgálait, a miért őket a várba bebocsátották. Az év végén Hannaciust megtisztelő megbízatás érte, a Lublón tartózkodó lengyel király (Sobietzky) udvarába hívták udvari káplánnak.

Ezzel megszűnt Hannacius szereplése a Szepességen. Sikereivel meg lehetett elégedve. A világi hatalom segélyével minden szepességi községben visszafoglalta a templomokat. 1674 május 1-én fejezte be a templomfoglalásokat, a mikor Bársony püspök levelet intézett Lubomirszkyhoz, a XIII város starostájához, melyben köszönetet mond a starostának sikeres és hathatós közreműködéséért, egyúttal felkéri, hogy kegyúri jogánál fogva a megüresedett plébániákra jó és példás életű lelkészeket nevezzen ki, nehogy a XIII városi katolikusok lelkészek nélkül maradjanak. Végre megígéri, hogy Lublóvár részére szállíttatni szokott terményeket a plebánusok is épp úgy ki fogják szolgáltatni, mint addig az evang. lelkészek.

¹ Azon a területen, hol Csákyék és Horváthék katholizáltak, az ev. lakosok nemcsak hitüket, de német nyelvüket és magasabb kulturájukat is elvesztették. A művelt ev. német városokból lettek kath. tót falvak, melyeken a fejlődöttebb kultúra már nem látszik meg. Különbön ez a veszélyes folyamat most is tart. Az eltótosodás és a katholizálás a Szepességen még most is folyamatban van. A kivándorolt ev. német helyét a kath. tót foglalja el.

Weber Samu.

T Á R C Z A.

Belmissiói levelek.

(A fogháztársaságok.)

Fölveszem ismét a körülmények kényszere alatt évekkel ezelőtt letett tollamat s folytatom Szemlénk hasábjain belmissiói leveleimet, kezdvén ez új sorozatot, egy nagy fogháztársaság keletkezése s 75 éves története előadásának kapcsában, a *rabsegélyző egyletek* ismertetésével.

Mindenekelőtt emlékeztetnem kell olvasóinkat arra, hogy a Szemle 1894. évi folyamában két közleményben megírtam a német belmissió egyik legnagyobb alakjának, a diakonissza-intézményt megalapított *Fliedner Tivadarnak* életét és működését s e cikkem folyamán elmondtam, hogy milyen rettenetes állapotokat talált ő a németországi fogházakban s tapasztalatai alapján miként alakította meg 1826 június 18-án a németországi első *fogháztársaságot* azzal a feladattal, hogy a rajnai tartomány és Westfália börtöneit papokkal és tanítókkal lássa el, a foglyokat nem, kor és bűneik fokozata szerint külön osztályokba sorozza, munkával lássa el őket s szabadonbocsáttatásuk után boldogulásukról gondoskodjék. Elmondtam abban a cikkben, hogy *Fliedner* mint tanuló nyozta Hollandiában és Angliában a börtönügyet s mily fáradhatatlan tevékenységgel buzgólkodott annak Németországba, a német lelkek világába való átültetése érdekében.

Ez elmondott dolgokhoz fűzöm már további, részletes mondanivalóimat.

* * *

Az 1823. évben Amsterdam piaczn egy szörnyű látványnak volt tanuja *Fliedner Tivadar*, Kaiserswerth ifjú lel-

késze, ki akkor gyülekezete érdekében Hollandiát és Angol-országot járta föl. A városháza előtt ugyanis férfiak és nők állanak pellengéren, melleiken széles nagy fatáblákkal, a melyekre elkövetett bűneik voltak fölírva; majd levetkőztették és megkorbácsolták őket s a megkorbácsoltak közül néhány-
nak izzó vassal bélyeget sütöttek a vállára. Ez a rémes látvány rendkívül mély benyomást gyakorolt a 23 éves ifjú lelkészre s útja leírásában így elmélkedik arról:

„Mirevaló ez a szörnyű büntetési mód? *Javítja* az vajjon a bűnöst? Már pedig minden büntetésnek, ha nem is egyedüli, de mindenesetre legfőbb célja a javítás. A még meg nem átkodottban az ilyen meggyalázás egyszersmindenkorra elfojthat minden nemesebb, fölfelé törni akaró szándékot, a megátalkodottat pedig még megátalkodottabbá teszi, mert lelkét a gyalázat végkép elkeseríti. A letörölhetetlen bélyeg egész életén elvágja előtte az utat, hogy régi bűnös életét, akármilyen komolyan törekszik is a javulásra, elfeledtesse a világgal s kioltja lelkéből a becsületérzés utolsó szikráját is, a mely még abban pislogott.“

Így ír egy nemesérzésű, egy józangondolkozású ember, ki, mint munkaszerető, tenni kész jellem, azonnal el is határozza magában, hogy ráveti kezét e munkamezőre, és segíteni fog, mert segítenie kell, a *foglyok* szomorú állapotán.

Sem időnk, sem terünk nincs a hosszas részletezésre, ugorjunk hát keresztül három teljes esztendő s állapotjunk meg annál a ténynél, hogy 1826 június 18-án Düsseldorfban néhány lelkes emberbarát „a foglyok erkölcsi és polgári állapota javítására“ egy társasági „alapszabályzattal és munkatervvel“ lépett elő, a melyet még azon évi augusztus 1-én *III. Frigyes Vilmos* porosz király, mint „nekie különös tetszésére“ szolgáló munkát, sietve kabinetrendelettel megerősített és ezzel megalakult a „*Rajna-westfáliai fogháztársaság*“, a mely nemcsak a német birodalomnak elsőrendű ilyen társasága ma is, de példányképpül szolgál a világ minden más fogháztársasága előtt, rászolgálván hírnevére hatalmas berendezésével, lelkes munkálkodásával.

Ennek a társaságnak a történetét írom meg e levélben.

A társaság a maga célja számára azt tűzte ki, hogy „az államtörvényekkel egyezőleg előmozdítsa a foglyok erkölcsi javulását, hogy úgy fogságuk ideje alatt, mint szabadonbocsátásuk után elhárítson előlük minden hátrányos és szaporítson részökre minden üdvös behatást. E végből az egyházi és iskolai hatóságok meghallgatásával minden keresztyén felekezetből

való foglyok részére saját házi lelkészt és elemi iskolai tanítót választ, állít be, javadalmaz és vesz felügyelete alá; keresztülviszi a foglyok osztályozását és bibliát s más hasznos választásos könyveket adván kezökbe, munkálja ezek szellemi és lelki előhaladását. Munkát ad a foglyok kezébe s a szabadonbocsátottak részére tisztességes keresetforrásokat nyitván meg, megfelelő viszonyok közé hozni, s keresztyén érzelmű emberek felügyelete alá állítván őket, az új bűnökbe visszaeséstől lehetőleg megóvni igyekeznek“.

Érdekes és nevezetes vonása volt az újonnan alakult belmissiói társaságnak az, hogy első tisztviselői-kara három államügyészből, két lelkészből és egy kereskedőből állott; a három államügyészből egy róm. katolikus vallású, a két lelkész közül az egyik *Fliedner* volt. E tisztviselői kar híven képviselte tehát azt a nagy belmissiói elvet, hogy a keresztyén szeretet munkáiban nem kell a felekezeti korlátokat nézni, és hogy abban a világiaknak kell a tulajdonképpeni nagyobb szerepet juttatni.

Csakhamar számos állami és társadalmi előkelőség lépett be a társaságba s az ideiglenes vezető-bizottság végleg szervezve magát, egy lelkés főurat, *von Spee* grófot választotta meg elnökéül, míg *Fliedner*-t titkárrá tették. A második évi jelentés már lelkes örömmel hirdeti, hogy a társaság fogadtatásában és terjesztésében való készség csaknem fölülmúlja az alapítók várakozását. Úgy az evangélikus, mint a római katolikus egyházi hatóságok is buzgón lelkesedtek a társaság mellett s midőn *Frigyes* porosz királyi herceget fölkérték a védnökség elfogadására, ez 1829 január 15-én kelt válaszában egyebek közt ezeket írja: „A kérés, melyet a társaság hozzám intézett, hogy fogadjam el védnökségét, annál hizelgőbb reám nézve, minél emberbarátibb a társaság célja; és mivel Ő felsége a király is legkegyelmesebben engedélyezte ezen együletet, akadályát nem látom annak, hogy beleegyezzem egy olyan kérésbe, mely szívemben a legőszintébb részvétre talál“.

Mindenekelőtt rendszeres fogházi lelkészek alkalmazása ügyében akart a társaság intézkedni. A róm. katolikus foglyokat egy düsseldorfi káplán gondozta és pedig „ingyen, puritán nemes emberszeretetből“, míg a protestáns vallású foglyokhoz három éven át minden második vasárnap délutánra *Fliedner* jött át, gyalog tevén meg nyári forróságban, téli zivatarban a kétórai utat. De 1828 november havában már rendes fogházi protestáns lelkészt állítottak be, ki végtelenül nemes keresztyén szeretettel tűrte a durva, elvadult börtön-

lakók gúnyját, csúfolódásait, a melyeket azok kezdetben megengedtek maguknak, és rendületlen kitartással hirdetvén az evangéliumot, csakhamar örömmel látta s beismerték a fogházi tisztviselők is, hogy a hangulat több czellában feltűnően jóra fordult. Elnémult a lárma, az istenkáromlás, veszekedés, s csöndes nyugalomban végzett szorgalmas munkálkodás között türelmetlenül kezdték várni a lelkész érkezését; reggel felolvastak egy bibliai szakaszt, írtak, számoltak, délben hálaadó éneket zengettek el s csakhamar jutalomszámba vették a foglyok, ha őket egy ilyen szellem által megszállott czellában helyezték el.

A düsseldorfi fogházban felállított iskola is a lehető legjobb sikerrel működött: teljes csönd, rend, figyelem és szorgalom uralkodott abban s a szabadonbocsátott foglyok közül több mondotta, hogy, ha lehetne, szívesen bennmaradna még pár hónapig a fogházban, csakhogy a vele közlött hasznos ismeretek tanulásában tovább haladhatna.

A társaság ösztönzésére az állami hatóság csakhamar hozzá is kezdett a foglyok osztályozásához; sürgette a társaság, hogy a női foglyok mellé *felügyelőnőt* kell beállítani, általában, hogy külön női fogházakat kell építeni; a bizottság két tagja lassanként egyszer fölkereste a fogházat s az ottani állapotokat megbeszélte a személyzettel; másik két tag a szabaduló foglyok ügyeit tartotta szemmel, a rászorultakat útiköltséggel látták el, s a kik munkához akartak kezdeni, azokat ajánló-levelekkel látták el a polgármesterekhez, lelkészekhez és segélyegyletekhez. A férfiegylet mellé *Spee grófné* elnöklete alatt *nőegylet* alakul a női foglyok gondozására, mely azok rendszeres foglalkoztatását tűzvé ki feladata gyanánt, lent és rokkákat szerez be, a fonalakból és szövetekből kiállításokat rendez, egyszóval minden lehetőt elkövet a női foglyok sorsa javításának érdekében.

De minden törekvése főczéljául azt tűzte ki e társaság, hogy *a bűnbe való visszaesést előzze meg lehetőleg s annak esetei számát fogyaszssa.*

E végből mindenfelé *segélyegyleteket* állit fel, a melyek a központi társasággal a foglyok családi viszonyait közlik, majd azok kiszabadulásakor értesülvén fogházi viselkedésükről, mindennemű viszonyaikról, e segélyegyletek munkát keresnek nekik, s visszaviszik, visszasegitik őket az emberi társadalomba. Olyan helyeken, hol nagyobb fogházak vannak, *leány-társaságokat* szervez a düsseldorfi anyaegylet s fennállása negyedik évének végén az elnöki jelentés ezen szavait olvashatjuk: „A fogháztársaság, más egyletekkel összehason-

litva, látszólag kevésbé kedvező világításban tűnik elő, mert hatása nem olyan szemellátható, mint más társaságoké; nem látjuk, mint például egy műegyletnél, azokat a szép gyümölcsöket magunk előtt, a melyek annak haladásáról tennének kedvező tanubizonytságot. A mi működésünk eredménye inkább negatív természetű: mi a visszaesésektől igyekszünk az embereket óvni, mi fenn akarjuk azokat tartani, a kik azon a ponton állanak, hogy elmerüljenek már a bűn hullámaiban. A megtartottakat azonban mi nem tudjuk számba venni, mert nem láthatunk be sziveikbe és éveknél kell elmulniok, míg ítéletet mondhatunk arról, hogy tényleg megmentettük őket; és a reményt még az olyanoknál sem szabad feladnunk, a kik súlyedőben látszanak lenni; az ilyeneknél is azt mondhatjuk, hogy a mi segélynyújtásunk nélkül valószínűleg még mélyebbre süllyedtek volna; és az a vallásos szikra, melyet lelkészeink sziveikben felgyújtottak, évek multával esetleg melegítő lánggá fog fellobbanni*.

Fennállásának első éveiben sokat kelle a társaságnak küzdenie azon mindújra felmerülő vád ellen, hogy a foglyokkal nagyon is jól bánik, a mi ellen csak azzal védekezett, hogy hiszen éppen ő sürgeti a visszaeső foglyokkal szemben való szigorúbb bánásmódot, és ennek meg is volt a kellő foganatja, mert egy 1834 január 31-én megjelent igazságügy-miniszteri rendelet igen szigorú intézkedéseket tartalmazott a visszaeső bűnösök ellenében. Ugyanekkorában az állam vette magára a fogházi lelkészek fizetéseinek terhét, s az egyházi hatóságok növekvő érdeklődéséről tesz tanubizonytságot az a tény, hogy egyes kerületekben bizonyos vasárnapokon a perselypénzt a fogháztársaság céljaira ajánlották fel.

Ilyen alapokon indulván meg a társaság, fennállásának 25 első esztendejében már 12 leánytársaság, s mintegy 120 segélyegylet csatlakozott hozzá. Mivel azonban ez utóbbiak közül többnek nem lévén teendője, lassankint magától megszűnt létezni, arra helyezte az anyaegylet a súlyt, hogy az életképes segélyegyleteket foglalkoztassa s e végből ezek számára 1844 május 9-én egy szabályzatot adott ki, melynek főbb pontjait, im, a következőkben ismertetjük:

„A segélyegyletek, a társaság tagjaiból alakulva, ennek helyi szervei, és pedig úgy általában a társaság érdekeit, mint a foglyok családjának házi viszonyait illetőleg, a fogháznak tartama alatt, valamint a fogoly kiszabadulása után is.

Ha olyan foglyról van szó, a ki családjára részére igénybe óhajta venni a társaság segélyét, a helyi segélyegylet által megvizsgálandók az illető család anyagi viszonyai, hogy vajjon

a büntetés alatt álló családtag elvonása által szenved-é az otthoni gazdaság, vagy éppen szegénységélyre van-e szükség, a mely utóbbi esetben a helyi hatóság azonnal értesítendő. A *foglyok elhagyott* gyermekei részére gondoskodik a törvényileg megállapított segélyeszközök igénybevételéről s felügyel az idegen házaknál elhelyezett ilyen gyermekekre s az *iskolaköteleseknél* gondoskodik arról, hogy ezek tanulásukat folytathassák.

A kiszabadulóknál, a fogházi központi bizottságnak az illetőről való részletes ismertetése alapján, mindig a helyi viszonyok szerint előkészíti a segélyegylet a kiszabadultnak családi körébe, a polgári életbe való visszatérhetését. A kiszabadult fogoly keresetét a fogházi bizottság a segélyegyletnek küldi meg s ez aztán atyai szigorúsággal ügyel föl arra, hogy az illető vissza ne essék korábbi bűneibe. A segélyegylet aztán gondoskodik a kiszabadultnak anyagi segélyeztetéséről, de sohasem alamizsnanyújtás alakjában, hanem hogy őt, átvivén a kezdet nehézségein, a tisztos megélhetés eszközeihez juttassa s látogatásaival, vallásos irányú beszélgetéseinek hívó, intő, bátorító szavaival gondoskodik annak a lelki életben való emelkedéséről is. Hogy pedig megóvja a társaság a visszaeséstől azokat, a kikre nézve korábbi környezetükbe való visszatérésök valóságos erkölcsi veszedelemmel jár, az ilyeneket más környezetbe, más segélyegylet gondozása alá helyezi át, s mindenütt keres és pedig főként az iparosok osztályából, jóérzésű és helyesgondolkozású férfiakat, a kik az ilyen kiszabadult foglyokra felügyeljenek.“

E szabályzat révén a segélyegyletek szervezetileg a legszorosabb összeköttetésbe léptek az illető kerület leány-társaságaival, valamint az anyaegylettel is, melynek évi gyűléseiu elhangzott jelentései felölelték aztán a fogházügy területén végzett szeretet munkák minden mozzanatát.

A fogházi épületek fogyatékos berendezése, mely lehetlenné tette a foglyok kellő osztályozását és a magánzárka-rendszer behozatalát, örökös szálla volt a fogháztársulat vezetőembereinek szemében s folyton petitionáltak a kormánynál, sőt magánál a királynál is új rendszerű fogházi épületek emelése érdekében, sőt azt is hangsúlyozni kezdték, hogy az őrszemélyzetet a belmissió erre képzett munkásai közül kell venni, tehát valamelyik belmissiói tanító-intézetben néhány növendéket fogházőri szolgálatra kell kiképezni. Majd meglátjuk, hogy ily irányú mozgolódaiknak lesz-é valamelyes eredménye.

És a fogházi berendezkedés minden tökéletlensége mel-

lett is azt olvassuk egy jelentésben, hogy „szorgalom és nyugodt csöndesség uralkodik az intézetekben, mióta lelkészek működnek bennök. Egyikben a fegyelmi esetek száma csakhamar felére, egy másikban, melyben 600 nehéz bűnös s köztük 111 életfogytiglan elítélt fegyencz szenvedett, harmadára szállott le; egyes kisebb büntetőintézetekben pedig gyakran éveken át senkit sem kellett fegyelmi kihágásáért büntetni“.

Tekintettel arra, hogy a legtöbb bünt az *iszákosság* okozza, sürgették a *mértékletességi egyletek* alakulását és egy *iszákosok asyluma*, majd, főként a szabadon bocsátott női foglyok részére, a *menházak* vagy *átmeneti intézetek* felállításának ügyét, és már 1833-ban létesítettek is, egyelőre kicsiny kezdettel, egy ilyen, protestáns jellegű menházat *Fliedner* kaiserswerthi diakonissza-intézetének közvetlen szomszédságában. Három évvel későbbén ugyanott római katolikus vallású, szabadonbocsátott nők részére létesítettek menházat. Ezeket aztán csakhamar férfiak részére létesített menházak követték.

A mozgalom csakhamar átcsapott Németország egyéb részeire is, a mennyiben másfelé is keletkeztek hasonló, segélyegyletekkel működő fogháztársulatok, s az ügy iránti mind szélesebb körben feltámadott érdeklődésről tanuskodik az a tény, hogy 1846-ban a majnai Frankfurtban már egy erősen látogatott *nemzetközi börtönügyi konferenciát* tartottak.

A társasági bizottság munkálkodása eleitől kezdve igen ideális alapon mozgott: az elnök, ki mellé az idők folyamán négy titkári állást szerveztek, ezekkel együtt egyedül, s másnemű hivatali teendőik mellett a világon minden díjazás nélkül intézték a társaság nagy és fontos ügyeit. De ez, még egy *Fliedner* munkabíró ereje mellett sem maradhatott végleg így, s midőn őt mindinkább kizárólag az ő nagy diakonissza munkája vette igénybe, égetővé kezdett válni a kérdés, hogy egy külön hivatásos munkást kell keresni, a ki a maga egész erejét, tudását s minden idejét a fogházügynek szentelje, s hosszas utánjárás és lelkiismeretes fontolgatás után 1857 október havában állandó *ügynököt* állított aztán be a társaság egy lelkész személyében, kinek 700 tallér fizetéséből 450-et az állampénztár, míg 250-et maga a társaság fedezett.

Az új rend új szellemi életet hozott be a társaságba, a mennyiben az évi közgyűlések azontúl nem pusztán az üzletszerű előterjesztések előadásából és meghallgatásából, hanem a fogházügy teljes területére tartozó nagy elvi és gyakorlati kérdések sikerült előadásaihoz kapcsolódó megbeszélésekből is állottak.

Az ifjú korban lévő foglyok külön gondozása, a felnőttektől külön intézetekben való elhelyezése ügyében kérvényt intézett a társaság a kormányhoz, s hat pontba foglalt előterjesztést tett a *büntető-igazságszolgáltatás reformja* ügyében. A porosz belügyminiszter pedig 1862 november havában kelt leiratában engedélyt adott a társaságnak arra, hogy belátása szerinti módon képezzen ki alkalmas férfiakat, kiket azután valamely külön meghatározott fogházban örök gyenánt fognak alkalmazni.

Jelentékeny haladást és erősödést jelentett a társaság életében az a tény is, hogy 1863 óta a büntetőintézetek igazgatói és magasabb tisztviselői is részt vettek annak évi közgyűlésein s határozatba ment, hogy azokon az állami tisztviselők és a fogházi lelkészek — ezek felekezetekként külön-külön — szakkonferenciákat tartottak.

A hivatalos egyház pedig kötelességévé tette a maga lelkészeinek, hogy mindenik tartsa fenn a lehető érintkezést a maga gyülekezetéből fogházba vitt hivével.

A nagy német birodalom megalakulásával beállott új időszak, abban az új *északnémet büntetőtörvénykönyv* kiadásával keletkezett új állami reformok rengeteg nagy feladatot róttak a fogháztársaságra, a melyeket ez az idők folyamán mind igyekezett teljesíteni, a maga részéről is mind újabb és újabb reformjavaslatokkal járulván a kormány és a képviselőház elé. Foglalkozott nevezetesen az *iszákosság, a vasárnap megszenteltelenítése, a csavargók, a belföldi, a munkáskoloniák, a prostitúció* kérdéseivel, mint a fogházügygyel szoros összeköttetésben álló égető nagy társadalmi és korkérdésekkel.

Olyannyira részt vett a társaság az ilyen kérdések fölvetésében, megvitatásában és folytonos felszinentartásában, hogy ily irányú működése a német jogásztársadalom egyes elemeinél reakziót is szült, és többek részéről felhangzott az az óhajtás, hogy az inkább *theoretikus* irányú tevékenység helyett az inkább *praktikus* munkálkodásra helyezze a társaság a súlyt, — a mely óhajtás igazolt voltát maguk a vezetők is belátván, az 1887. évi közgyűlésen ebben a szellemben hoztak határozatokat. Düsseldorfban nevezetesen, éppen a most említett közgyűlés határozata alapján, *központi munkaigazító irodát s vándorlók számára való otthont* létesítettek, két olyan intézményt, melyek 1889 óta a legáldásosabb sikerrel dolgoznak, otthont és munkát adván számtalan szabadon bocsátott fogolynak s hathatósan közreműködven arra nézve, hogy a bünbe visszaesők száma folyton fogyjon.

Sokat foglalkozott a társaság a *testi fenytéknek* főleg

az ifjú, visszaeső gonosztevők részére való behozatala ajánlásának kérdésével is, attól a gondolattól vezéreltetve, hogy a gonosztevőnek a büntetés komolyságát erősebben tudomására hozzák, mint a hogy az eddig történt, s kimondotta, mint javaslatot, a társaság, hogy „a testi fenyték, mint bíróilag kiszabandó büntetés, különösen ajánlandó a más tulajdonának bosszúból vagy szilaj indulatból elkövetett szándékos megsértéséért, a szándékos testi sértéséért s minden olyan vétségért és bűnért, a melynél valamely különösen durva és vadállatias érzület vagy erkölcsi elfajultság jelentkezik“.

Hogy a társaság lehetőleg megakadályozza a *csavargásra* hajlandó emberek által elkövetett vétségeket, vagyis hogy az úgynevezett benső kolonizációt a büntetésöket kiállott, tehát szabadonbocsátott foglyok gondozására felhasználhassa, más szóval, hogy egyeseket a bűnökbe való visszaesés átkától megmentsen: többfelé úgynevezett *munkás-koloniákat* s ezek mellett, mert mindújra tapasztalta azt, hogy az iszákosok okozza a legtöbb bűnt, *iszákosok számára való asylyumokat* állított fel s kívánatosnak mondotta ki, hogy a büntető-törvénykönyv egy erre vonatkozó novellával egészítették ki.

Nagy vívmánya volt a társaságnak az is, hogy 1895 június 13-án a szabadonbocsátott foglyok gondozása ügyében egy nagyjelentőségű miniszteri rendelet jelent meg, a mely egyebek között ezeket mondja: „A bűn elleni küzdelemben a büntetőeljárás mellett nagy jelentősége van annak a gondoskodásnak, mely a szabadonbocsátott foglyok előtt a rendszeres életre való visszatérést egyengeti és ez által őket a bűnbe való visszaeséstől igyekszik megvédelmezni. Ezen század elejétől kezdve azért egyes személyek, egyletek és egyházi szervek sokat fáradoztak azon, hogy megfelelő gondoskodást gyakoroljanak, a miben azokat az állami hatóságok is támogatták. Fájdalom, hogy nem igazolatlan az a gyakran kifejezett panasz, hogy e gondoskodási tevékenységnek eredményei nem felelnek meg a rá fordított munkáknak, fáradozásoknak és pénzüsszegeknek. Ez eredménytelenség oka jó részben abban keresendő, hogy a gondoskodási tevékenységet nem szervezték mindenütt czélszerűleg, és hogy annak organumai nem működtek kellő irányban össze a büntető és rendőri hatóságokkal“. Fontos volt ez a miniszteri rendelet azért, mert ettől fogva úgy az egyházi, mint a politikai hatóságok kötelezve érezték magukat arra, hogy a szabadonbocsátott foglyok gondozásában együtvé ható működést folytassanak úgy az anya, mint a leánytársulatokkal és ezek segélyegyleteivel is.

Rendszerezte a társaság egyúttal a szabadonbocsátott foglyok gondozásának ügyét annak kimondásával is, hogy segélyezésre szabály szerint csak olyan foglyok tarthatnak igényt, a kiknél büntetésök ideje alatt igazi vallás-erkölcsi átalakulás mutatkozott s a kik szorgalmuk és jó magaviseletük által a javulásnak határozott jeleit mutatták.

Kivivta a társaság azt is, hogy a kisebb fogházak gyülekezeti lelkészei rendszeres szolgálatot teljesíthettek a foglyok körül, sőt megengedettett nekik az is, hogy a vizsgálati foglyokat is meglátogathassák és azokat lelki gondozásban részesíthessék.

Említettük levelünk korábbi részében, hogy az évi nagygyűlések mellett szakkonferenciák is tartottak. Négy ilyen konferencia volt: 1. a jogászok és büntetőintézeti tisztviselők, 2. az evangélikus, 3. a katolikus lelkészek és 4. a tanítók konferenciája. Ezekhez járult még egyszer-egyszer a segélyegyletek képviselőinek, valamint az összes szakkonferenciának közös konferenciája.

A jogászok és büntetőintézeti tisztviselők konferenciája egyebek között a foglyok kosztolásának, foglalkoztatásának és fegyelmezésének, a fogházi alkalmazottak megválasztásának, szolgálati viszonyainak, beoktatásának, s más idevágó ügyeknek kérdéseivel foglalkozott; a lelkészek konferenciája az általános és különös lelkigondozás, a foglyoknak tartott prédikálás, a köznapi isteniszteletek, a keresztelezés, esketés, házassági elválasztás, konfirmáció, kommunió és temetés, egyes bűnök lektüzdésének módjai, a közös és a magánzárkákban folytatott lelki gondozás s más ilyen kérdések tárgyalását tűzte ki a maga céljául és folytatta is valóságban; a tanítók konferenciája pedig a büntetőintézeti iskolák sajátságait és feladatait, az egyes tantárgyak anyagának és methodikájának kérdéseit vitatta és vitatja meg ma is, míg a közös konferenciák a mindenikre egyformán tartozó egyetemes jelentőségű kérdésekre nézve cserélték ki eszméiket és nézeteiket.

De legyen elég ennyi!

A rajna-westfáliai fogháztársaság 1901-ben ünnepelte fennállásának 75 éves jubileumát. Azzal zárjuk be e levelünket, hogy átvesszük levelünkbe a 70-ik egyetemes gyűlésen elnökölt Blech szuperintendensnek következő szavait:

„Az emberi intézményeknél, társulatoknál és egyleteknél sokszorosan másként állanak a dolgok, mint a magános emberek életében. Ha az egyes ember Istennek különös és aránylag ritka kegyelmi ajándékképpen tekintheti azt, ha

megengedettik nekie, hogy a 70 év magaslatára fölemelkedjék, még sokkal nehezebb a szabad egyesületekre nézve az, hogy erős és rendületlen együttélésben és működésben összetartva, hasonló magas korban megtartassék. A mit az atyák szent bizodalomban alapítottak, az nem mindig öröklődik át a gyermekekre és az unokákra. És ha egy társaság, mint a mienk is, három generáczió át lényegileg változatlan alakban és soha nem ernyedő erővel képes volt a maga munkáját 70 éven keresztül megfelelő tevékenységben folytatni, ez két dologról tesz beszélő bizonyosságot: *először* arról, hogy nagy, magasztos, az emberiség jólétére szükséges, sőt nélkülözhetetlen dolognak kell annak lennie, a mi iránt egymásután következő három nemzedék egyenlő lelkesedéssel érdeklődött, és *másodszor* arról, hogy különös isteni kegyelem munkálkodik ezen társaság fölött. Mert bárhogy változtak is az utolsó 70 év alatt a politikai, egyházi és társadalmi viszonyok; bárhogy hullámzottak is a szellemi áramlatok, és bármennyire széjjelszakadoztak is a különböző szellemek: a mindenható Isten ebben a mi munkánkban, mint kevés másban, elválaszthatatlanul együtt tartotta a munkatársakat, és a mi társaságunkat mintegy csoda által keresztülvezette a pártviszályok mindama szakadékain, melyek a mi napjainkban mindenfelől tátonganak felénk, úgy hogy mi az atyák örökségét az idők áradásain és zivatarain keresztül mind e mai napig sértetlenül megőrizhettük. És ezért, a 70 éves áldott tapasztalatok dicsőséges magaslatán az Isten nevének dicsérete és magasztalása áradozhatik sziveinkből, de egyszersmind arra a szent fogadalomra is indíthat ez bennünket, hogy tartsunk ki rendületlenül ama magas és szent célok mellett, a melyek az immár 70 évre érett munkának bölcsőjénél az atyák szemei előtt állottak, és az ő szellemökben munkálkodjunk tovább élő hitben, fáradhatatlan szeretetben, hűségben és Krisztus békességének lelkében mindaddig, a míg az Úr ezt megengedi és erőt ad arra, hogy lelkiösmeretesen távol tartsunk mindent, a mi elválaszt és akadályoz, és teljes komolysággal törekedjünk arra, a mi egyesít, használ és továbbfejleszt.“

Következő levelünkben, hazai viszonyainkra is tekintettel, a fogháztársaságok és rabsegélyező-egyletek mai állásáról, viszonyairól fogunk írni.

Debreczen.

Csiky Lajos.

KÜLFÖLDI EGYHÁZI SZEMLE.

Külföldi egyházi élet.

A külföldi egyházi élet egy olyan eseményével kezdjük szemlénket, mely bennünket sokkal közelebből érint, mintsem első tekintetre gondolnánk.

Egyházi és politikai lapjainkból egyaránt ismerjük azt a syllabust, melylyel X. Pius pápa a folyó év közepén meglepte a művelt világot. Szándékosan mondjuk, hogy meglepte. Ugyanis nem egyszer olvashattunk afféle híreket a mostani pápáról, hogy a modern kulturának barátja, hogy az újabb theologiai kutatásoknak eredményeit, főleg az exegesis körül, hajlandó elfogadni és éppen ezért alakított egy bibliamagyarozati s fordító társaságot. Híre járt, hogy az Indexen is változtatni fog. Hallottunk arról is, hogy éppen ilyenmő érzelmeit és szándékait ismerve, Németország katolikus köreinek kitűnősegei egyenesen az Index eltörlését fogják tőle kérni stb. És imel! Úgy látszik egyszerre. mintha a mostani pápa nem hiába vette volna fel a Pius nevet, mert a modern műveltség, a modern tudomány, — főleg theologiai tudomány ellen megnyilatkozó ellenszenvben egyenes szellemi leszármazója az első hirhedt syllabus kiadójának, a karbonáriból Krisztus infallibilis helytartójává vedlett IX. Piusnak.

Mi, a kik oly távol vagyunk a Péter székében ülő pontifex maximustól, mint Makó Jeruzsálemtől, nem tudjuk megítélni, hogy tényleg voltak-e X. Piusban olyan hajlandóságok, melyek elődei hagyományaitól eltérők. Nem tartjuk valószínűnek, hogy lettek volna. De ha netalán lettek volna Sarto biborosban, a velencei patriarchában, ezekből semmi át nem származhatott X. Piusba. Minden pápa, ki megválasztatása előtt nem pápásan gondolkozott, elmondja Aeneas Sylviussal: „Aeneam rejicite, Pium recipite“.

Honnan származtak tehát a fent hivatkozott híresztelések? Hát csak onnan, hogy egyesek, kik a római egyház törvényein belül nagyobb szabadság után vágyódtak, a kik nem tudták elviselni azt a gondolatot, hogy a világon minden

halad, csak a római egyház marad meg, mint a középkor egy megkövesedett darabja, a VII. Gergely és III. Imre által letett alapokon és az Aquinói Tamás által megépített kőfalakban: ezek az egyesek a maguk vágyait, kívánságait, törekvéseit imputálták X. Piusnak. Azt gondolták, hogy Sarto Giuseppe majd egy második Murrhone Péter lesz, a kit a kuria hatalmi büvköre a maga egyszerűségéből ki nem tud vetköztetni s a ki a politikus pápák után, mint valódi sacerdos magnus, tisztán az egyháznak és az egyházi spirituális érdekeknek fog élni. Szóval: a minőnek szerették volna, olyannak festették az új pápát.

Azonban az első alkalommal kitűnt, hogy X. Pius minden ú. n. modernismusként ellensége. A nem régen elhunyt theol. professor, Schell, volt az, a ki az ú. n. haladó katolicizmus képviselőjében nagyobb szabású reformokat tervezett az egyház dogmatikájában. És ő volt az első is, a kinek éreznie kellett, hogy a pápától minden haladás távol áll. Az ő esete szolgált alkalmul, hogy a haladásnak katolikus barátai összeállva egy kulturszövetséget alkottak, mely a kontinens és Anglia modern gondolkozású theologusait összefoglalva, meg akarta mozditani „a mozdithatatlan országot”. A terv. a szándék kitudódott. A pápa, illetőleg a kuria felelete a haladók törekvéseire a syllabus lett.

A kulturszövetség, mely mély gyökereket vert úgy Olasz-, mint Franciaországban és a mely áthatott Németország területére is, a kultura alatt azt a törekvést érti, mely egyenesen hadat üzen a középkori Vatikánnak és a modern gondolkozás elől elzárkózó katolikusok hátramaradott, sötét gondolkozásmódjának, nem különben az egyház latin katholikusságának is, mely utóbbi helyébe, nemzetenként a nemzeti elemet kívánja diadalra segíteni.

Olaszországban a kulturszövetség „Societa Nazionale di Cultura” név alatt már régebben működik. Franciaországban főleg a nagy egyházpolitikai küzdelmek korában lépett előtérbe. Tagjai egy erőteljes petíciót terveztek s szándékoztak a pápához juttatni a szétválasztási törvény érdekében s az aláírásokkal a modernistákat egy táborba kívánták összetoborozni. És mikor ez a törekvés, idő előtt napfényre jutva, hajótörést szenvedett, a németországi modernisták léptek előtérbe s actiójuk első sorban is az Index terheitől kívánta megszabadítani a tudományos kutatókat és a szabadabban gondolkozó, de Róma dicső hagyományaihoz mégis ragaszkodó katolikusokat.

A németek által tervezett kérvényt dr. ten Hompel

münsteri tanácsos fogalmazta. Hozzájárultak Schell Hermann professzor, báró v. Hertling. A kezdeményező s aláírás szerző bizottság székhelye Münster volt s a bizottság tagjai képviselők, tanárok s közöttük a német katolikus világ kimagasló alakjai, mint dr. Fassbender tanár, Muth Károly, gróf Praschma.

A kérvény meglehetősen szerény kívánalmakat tartalmazott, mint p. o. hogy egyes művek ne ítéltessenek el névszerint. Vagy ha ez nem volna lehetséges: akkor legalább a szerzőket előre figyelmeztessék a tévedésekre s adjanak nekik az elítélés előtt időt s alkalmat, hogy esetleg kijavíthassák a tévesnek jelzett helyeket. Végre, hogy a könyvtilalom ne legyen exkommunikációval büntetve, hanem annak respektálása, mint lelkiismereti kötelesség szerepeljen az egyház poenitenciárius gyakorlatában, tehát a gyóntató feloldozhassa bűneik alól a tilalom ellen vétőket.

A németek szerény törekvéseiről is hamar tudomást szereztek a Vatikánban, még mielőtt emlékiratukat a szükséges, súlyos aláírásokkal elláthatták s Rómába küldhették volna. Az olasz, a francia, a német modernistáknak eme mozgolódása valósággal megrémítette a Vatikánt. Ezért csapott le oly váratlanul a Syllabus s ezért közölte a pápaság szolgálatában álló *Corrispondenza Romana*, nyomban a Syllabus megjelenése után, azokat az aktákat, melyekből a Vatikán a francia és német modernisták törekvéseiről — árusítás vagy indiskréció útján — tudomást szerzett.

Azonban a Syllabussal nincs befejezve X. Piusnak a haladók ellen intézett hadjárata. Sőt éppen mostanában újabb erővel indult az meg, a mennyiben a pápa a napokban a világ összes püspökeit utasította annak tudomásul vételére és adására, hogy minden pap, ki a modernizmus által képviselt theologiai irányzathoz csatlakozik, az „*excommunicatio latae sententiae*“ alá esik s az egyházon kívül állónak tekintendő.

Az a gyors egymásután, melylyel a Vatikán a tüzelést a modernisták ellen folytatja, arról tesz tanúbizonyságot, hogy a veszedelmet komolynak látja. Ugyanis nagy feltűnést okozott Rómában annak a hire, hogy az elítélt, de állítólag tételeit visszavont Schell Hermannak, ki a múlt év végén elhalt, barátai és elvtársai egy díszes síremléket óhajtanak állítani. Rómában úgy fogták fel ezt a szándékot, mintha Schell eszméit kívánnák az illetők glorifikálni. Persze a kik Rómát ily irányban imformálták, sok mindent elhallgattak, a mik értéktelenné tették volna hirasukat.

A folyó év tavaszán Commer bécsi dogmatika professor

egy röpiratban támadt neki volt barátja, Schell, emlékének és gúnyosan, mint a modernizmus pártolóját aposztrofálta azokat, kik a Schellnek állítandó síremlék érdekében kibocsátott felhívást aláírták. Mintegy 162 aláírás volt a felhívás alatt. A németországi katolicizmus legelőkelőbb nevei: lelkészek, világiak, professzorok vegyesen. Köztük a bambergi érsek, a regensburgi püspök, 25 theologiai professzor s a centrumnak előkelő vezetői stb.

Commer röpirata heves irodalmi harcot indított meg, melyben némely ultramontánok Schell emlékét befeketíteni, más modernisták pedig tisztázni igyekeztek. Szóba került Schell visszavonó nyilatkozata, melyet egyik részen képmutatásnak, a másik oldalon kicsikartnak és félremagyarázottnak állítottak. És egyszerre csak közbe dördült az öreg ágyú: X. Piusnak Commerhez intézett s ennek fellépését nagy elismeréssel dicsérő levele.

A pápa ezen, június 14-én kelt, levelében azt írja, hogy Schell professzor életének feddhetlenségével, jámborságával, a vallás védelmében tanusított buzgalmával és más erényekkel kitüntette ugyan magát, de nem egyszersmind tanításainak romlatlanságával is. Ezért történt, hogy a szentszék némely iratait nyilvánosan elítélte. Éppen azért bizni kellett a katolikusokban, hogy nem lesz közöttük senki, a ki az egyébképpen dicséretre érdemes férfiút a katolikus tanfogalmaktól való eltévelyedésében követni fogja. „Azonban — mondja tovább — arról értesülünk, hogy vannak emberek, kik nem haboznak az ő tanait ajánlgatni és őt magát olyan dicsérettekkel elhalmozni, mintha ő a hit főfő védelmezője lett volna, kit magával Pál apostollal lehet egybevetni és a ki egyáltalában méltó arra, hogy emlék állítása által az utókor csodálata számára halhatatlanitassék. Természetesen azokról, kik így gondolkoznak, vagy azt kell feltételezni, hogy nem ismerik a katolikus hitet, vagy pedig hogy ellenszegülnek az apostoli szék tekintélyének, miután ugyanis azt a gyalázkodást találták ki, hogy a szentszék elavult nézeteket istápol és ellenszegül a tudományos haladásnak, egyenesen szárnyát szegi a kutató elmének és szembeszáll vele, ha az igazságot akarja tanítani. Pedig ennél hamisabb és helytelenebb dolgot kigondolni sem lehet.“

Elképzelhetni, hogy minő hatást okozott ez a pápai irat, melyet a kurializmus dicsőítői siettek napfényre hozni. Hiszen az egyház hithű érsekétől, püspökétől s számos professzorától mi sem állott távolabb, mint a szentszék ellen való tüntetés szándéka. Egy ideig, mintha villámcsapás sujtotta volna őket,

hallgattak. Majd egy jó hónap múlva, az emlékbizottság nevében, egy irattal keresték fel a pápai államtitkárt, melyben szándékukat és álláspontjukat felfejtik s kéri az államtitkárt, hogy azt ismertesse meg a szent atyával is.

A bizottság biztosítja a pápát, hogy tőle a pápai szék ellen irányuló minden tüntetés szándéka távol áll s hogy a felhívás aláírói hitvallásilag és egész életükkel a katolikus egyház talaján állnak. Mindössze is egy, az elhunyt professor irányában megnyilatkozó általános emberi kegyeletszerű tényről van szó. Nem azért tisztelik meg Schell emlékét egy sirszloppal, mert a szentszék a professor némely műveit Indexre helyezte, hanem ellenkezőleg, éppen azért, mert Schell professor súlyos áldozatok árán is bebizonyította az egyházhoz való hűségét az által, hogy a szentszék ítéletének magát alávetette.

A bizottság nevében beadott irat nem sokáig maradt válasz nélkül. Július 25-én már meg is adatott az, mely szerint „a szent atya átvette a kérdéses iratot, mely szerint semmi egyebet nem akartatok, mint a halott emlékével szemben az emberi kegyelet adóját leróni, mivel sokan az aláírók közül tisztársai vagy barátai, vagy tanítványai voltak. Ő szentsége e kérdésben való nézetét már világosan kifejezte, midőn alkalomlag kinyilatkoztatta, hogy különbséget kell tenni Schell Hermann magánélete s az általa kiadott iratok között.”

Albert bambergi érsek és Henle regensburgi püspök a bizottságnak a pápai államtitkárhoz intézett iratával hasonló tartalmú körleveleket bocsátottak ki, melyekben a félreértés és gyanúsítás eltávolztatása okából kijelentik, hogy ők Schellnek theologiai tévedéseit, az egyház értelmezése és magyarázata szerint, elvetik s hogy aláírásukat abban a hitben adták a felhívás alá, hogy az elhunyt barát emléke iránt megnyilatkozó kegyeletnek eme kifejezése sehol sem fog megbotránkozást támasztani. Ennélfogva ők minden olyan kísérletet, mely az egyszerű kegyeleti ténynek oly értelmet és jelentőséget kíván tulajdonítani, mintha azzal az egyháznak Schell ellen intézett eljárása miatt tüntetni akartak volna, a leghatározottabban visszautasítanak.

Ezen nyilatkozatok daczára a pápai levelet a legtöbb egyházmegyében hivatalosan kihirdették, a mivel a Schell-emlékbizottság gyanús voltát kívánták az illető főpásztorok kifejezni. Ezen kihirdetések ismét többrendbeli nyilatkozatokra, tiltakozásokra szolgáltak alkalmul. Nem csak, hanem több tekintélyes férfiú Würzburgban a katolikus gyűlés helyi bizottságából is kilépett.

Az ügy hovatovább elmérgesedett, mert tényleg Schell tisztelői és barátai körében a modernizmusnak számos elvűt harczosa is helyet foglal, az ellenfél pedig Róma tekintélyének fenmaradásáért küzd. A vita hevében Schellnek számos levele, valamint több hozzáintézett levél is publikáltatott. Nyilvánosságra kerültek azon jegyzőkönyvek is, melyek Schell állítólagos meghátrálását vannak hivatva bizonyítani. A modernizmus ellenségei azt akarják igazolni, hogy Schell engedelmessége csak színleges volt s ha tovább él, bizonyára az eretnokségbe rohan. Viszont a másik oldalról védik Schell emlékét és többekre, kik most a modernisták ellen a leghangosabbak, reá szeretnék bizonyítani, hogy a pápai kárhoztatás előtt Schellel egy értelemben voltak, sőt őt kitartásra, továbbhaladásra ösztönözték.

Mellözve már a Schell emléke s a modernizmus körül vívott harczokat, egy igen fontosnak látszó dologra kell reá mutatnunk, mint a nagy hullámokban zajló ellentétek eredményére. Ez nem más, mint az a határozat, melyet az ideai katolikus nagygyűlés, mely Würzburgban augusztus 26-án kezdette meg üléseit az ú. n. „római kérdésben“ hozott. Tudnunk kell ugyanis, hogy minden németországi kath. nagygyűlésnek hagyományos első tárgya az ú. n. római kérdés, mely eddig kizárólag az egyházállam elvételére, a pápa vatikáni fogságára, vagyis tehát a pápa világi hatalmának helyreállítására vonatkozott. Nem volt még eddig katolikus nagygyűlés, mely más szempontból nézte volna a római kérdést. Az idén azonban másképpen történt.

Ha a mult évi esseni nagygyűlés határozatát nézzük, ott a következőket olvashatjuk: „A német katolikusok az egész világ katolikusaival egyértelműleg fentartják azon követelésüket, hogy az ő legnagyobb egyházi fejük, a pápa, valódi és tökéletes függetlenséget élvezzen, a mi a katolikus egyház szabadságának és függetlenségének is elengedhetlen előfeltétele. És ezt a szabadságot és függetlenséget csak akkor láthatják biztosítva, ha egy oly állapot állittatik helyre, melyhez a pápa is megegyezését adhatja“.

Az ideai határozat mellöz minden politikai vonatkozást és az egyház, valamint a szentszék szabadságát s függetlenségét már „péterfillérekkel“ kívánja biztosítani. A határozat hangsúlyozza a szentszék iránti hűséget, utal a pápa ötven éves papi jubileumára, a szentszéknek mind nyomasztóbbá váló anyagi helyzetére s kimondja, hogy az egyház függetlenségének és szabadságának érdeke, nem különben a pápai háztartás is sürögősen követelik, hogy a szentszék folyó szükség-

leteinek fedezése végett az eddig szokásos péterfillérek a szent atyának adandó rendszeres és évenként visszatérő adománynya változtattassanak át, melyek őt abba a helyzetbe juttassák, hogy az egyháznak, minden ő reá váró kívánalmi, egész terjedelmökben kielégíttessenek.

Nem merjük egész határozottsággal állítani, hogy ez a határozat, illetőleg ennek a régítől eltérő tartalma felelet akarna lenni a szentszékeknek a modernizmus kérdésében tanusított állásfoglalására; de mégis figyelemre méltónak tartjuk azt, hogy a határozatot Würzburgban, a modernisták főhelyén és éppen ilyen előzmények után hozták ebben az alakban. Nemkülönbön figyelmet érdemel a pápának csak a napokban szétküldött és előbb említett felhívása is, mely a haladó katholicizmus ellen keresztes hadjáratra szólítja fel a püspöki kart.

Minden jelenség arra mutat, hogy a római egyház rendületlenül fenn kívánja tartani a középkori hagyományokat és hogy — bármennyire tiltakozzék is ez ellen X. Pius — a római egyház a haladás középkori kerékkötője kíván lenni. Azonban ha azt fogjuk látni, a mint valószínűleg fogjuk is, hogy a modernizmus meghátrál a Vatikán villámai elől, ne feledjük, hogy a kulturszövetség nem fog elveszni nyomtalanul, hanem úgy fog működni tovább is a föld alatt, mint a XIII. Leó által kárkoztatott amerikanizmus, hogy hozzá időnkint újabb, hasonló természetű mozgalmak is fognak csatlakozni; mig nem teljesen aláássák a modern haladásnak legerősebb gátját.

Ha már most azt kérdi valaki, hogy az előadott események mennyiben érdekelnek bennünket, magyar protestánsokat: erre is megfelelünk.

Korunk felettébb ideges és izgatott. Ilyenné teszi elsősorban a kollektív társadalom eszményképeért harcolóknak a mai individualis társadalom ellen indított elszánt tusája. A mai rend javait élvezők szinte kétségbeesve kapkodnak minden eszköz után, melytől a nekik kiváltságolt állást biztosító társadalom fentartását, megvédelmezését remélik. Az ilyenek íelismert eszközök között legelső és legfontosabb szerepet az ú. n. tekintély játsza. A tekintélyek mindennemű forrásai és fellegrárai között pedig a legbővebb, illetőleg legerősebb a róm. kath. egyház, mely egyenesen az isteni tekintély letéteményesének tartja s gerálja is magát. Tehát az egyháznak, a római egyháznak, a modernizmus felett aratandó győzelme a tekintély-imádók előtt is, de a tekintélytől földi exintenciájuk üdvösségét várók előtt is, ezt az egyházat, mint a mindenség folyton változó folyamába csodául beillesztett válto-

zatlan kőszálat fogja feltüntetni. A vatikanizmus diadala világszerte a róm. katolicizmus emelkedésével és mesterséges emelésével karöltve fog jelentkezni s így a mi kis területünkön is a róm. katolicizmus ú. n. ultramontán áramlatának magasra dagadását fogja jelenteni.

Ha ellenkezőleg történnék, vagyis ha a haladó katolicizmus bátran megállana a maga sarkán és felvinné a küzdelmet a vatikanizmussal: ez jó időre megbénítaná a mi ellenünk is törekvő ultramontanizmus heves támadását. De ennek az esetnek bekövetkezésére nincs semmi kilátás. Nem sokára fogjuk olvasni, hogy „Asseclae modernismi laudabiliter se submiserunt“. Így szokott s így fog ez most is történni.

De meg kell indokolnunk ezt az állításunkat is, mert csak úgy odavetve érték nélkülinek, felületesnek tetszhetik,

A római egyháznak, mint a tekintély főbátyjának fenmaradása elsősorban magának ennek az egyháznak érdeke. Egész hit- és erkölcsrendszerének, egész szervezetének, a külső és belső intézmények összessége fenmaradásának, vagyis az egész egyház létének szegyeletköve az egyház tekintélyének fenntartása. Ezért az egyház, illetőleg azok, a kik maga az egyház, vagyis kiváltképpen a hierarchia, minden rendelkezésükre álló eszközzel az egyházi tekintély védelmére sietnek. Mert ha ez a tekintély csorbát szenved, akkor nincs pápa, nincs püspök, nincs áldozár, nincs egyház. Hatalomnak, befolyásnak csimborassója dől össze és sok ezer hatalmasnak egész existenciája semmisül meg.

Azonban a római egyháznak, mint a tekintély főbátyjának, fenmaradása: érdeke a hatalom minden mai-kezelőinek. Nagy bölcsességet fejezett ki, a különben éppenséggel nem bölcs I. Jakab angol király, midőn így kiált fel: „no bishop, no king“.

Nem kisebb érdeke a tekintély fentartása azoknak sem, kik az ezen tekintély által alátámasztott társadalom kiváltságoltjai is, de a fenálló rend keretében élvezik a maguk munkáján felül avagy csak tisztán a mások munkájának gyümölcseit.

Jóformán azt mondhatnánk, hogy az egyház tekintélyének csorbulása, megdöntése csakis az új társadalmi rend harcosainak válnék előnyükre. Ezekkel pedig, mint mindennemű tekintély ellenségeivel, a megtépázott tekintélyű egyház sem a maga léte, sem másoknak, a társadalom annyi, reá néző rétegének javára az egyház szövetséget nem köthet.

De vonatkozunk félre akár az egyeseknek, akár intézményeknek, akár osztályoknak érdekeitől, be kell vallanunk,

hogyan az egész emberi társadalom szabályos fejlődése megkívánja bizonyos ellentétes erőknek mérkőzését. És éppen a társadalmi erjedés mostani zavaros korszakában kell belátnunk nekünk protestánsoknak is, hogy a római katolikus egyházat, miképpen a múltban, úgy a jelenben is az emberiség fejlődésének történelmi folyamatába egyik leghatalmasabb rugó gyanánt illesztette be a gondviselés. A paedagogus veszőjével vezette a nemzeteket a középkoron át, míglen öntudatosakká lettek s intézményeiket maguk is kiépíthették. A fennálló intézmények oltalma, védője ma, mikor az emberiség hajlandó lenne az eddigi biztos ugyan, de mindenek befogadására elégtelen szerény hajlékokat összerombolni, mielőtt tisztában lenne a jövő hatalmas s mindeneknek elégséges épület terve és költségei felől.

Mi itt látjuk a róm. kath. egyház világtörténelmi jelentőségét. És meg is becsüljük azt. De semmi esetre sem vagyunk barátjai annak, hogy túlbecsüljük. Bár isteni intézménynek és örökké valónak hirdeti magát, mégis csak emberi eredetű az és enyészet lesz a sorsa, mint minden emberi alkotásnak. Hiába tiporja tehát le X. Pius pápa is a modernizmust, hiába tapsolnak majd neki a tekintély imádói és kitartottjai, a modern szellem rést fog törni a Vatikán évezredes falain is.

Hanem úgy vesszük észre, hogy idáig jutva sok mindent elbeszélünk, talán kelleténél többet is elmélkedtünk, de egy dologról, a protestantizmusnak a jelen társadalmi harcok közepette elfoglalt álláspontjáról, esetleg követendő irányáról megfeledeztünk.

Nem minden ok nélkül történt ez a feledékenység. Ugyanis míg a római katolicizmus, a maga egyházának eszményét követve, egy igen élesen körvonalozott álláspontot foglalt el a társadalmi küzdelmekben, addig a protestantizmust a legvégzetesebb kapkodás jellemzi. Ennek következtében csak mozaikokat rakhatnánk össze a nélkül, hogy azokból kép formálódna.

Az ingadozás, a bizonytalanság legfőbb okát abban találjuk, hogy a protestantizmus egyfelől túlságosan protestáló tényező ugyan a római katolicizmussal szemben, de azért másfelől nem idegenkedett annak intézményei utánzatától. Így eleitől fogva ott látjuk az egyéniség éles hangsúlyozását, de sohasem jutott kellő érvényre, nem még ma sem a prot. theológiában ennek az egyéniségnek szociális oldala, tehát egészében a szociális egyéniség, ki úgy szereti az ő felebarátját, mint önmagát. Továbbá a róm. katolikusokat, saját elveink ellenére, nagyon buzgón követtük az egyházi intézmények

kiépítésében s így a protestantizmus, mint elv, az egyházon kívül ugyan világnézetté váltott s diadalmas pályafutást végzett, de az egyházon belül alig egyéb, mint a róm. katolicizmusnak a XVI. században lerombolt épületrészeiből összehordott kövek egybeforrasztó maltere.

Újabb időben látjuk már, hogy a protestantizmus is tudatára ébredt annak, hogy neki korunk szociális küzdelmeiben teendői vannak. Így indult meg a németországi nagy egyházi szociális munkásság az evang. egyház kebelében. Hanem ez a munkásság nagyon magán viseli eredete bélyegét, t. i. hogy az nem egyéb, mint a katolikusok által űzött ú. n. „keresztény szociálizmus“ gyarló másolata. De ez nem is lehet másképp. A hol a „Kirchentum“ szinte egyjelentőségű a „Christentum“-mal: ott nem a protestáns elv, hanem a protestáns egyház a vezető mozzanat.

Még újabban azonban Angliában és pedig az anglikán egyház kebelében, egy más mineműségű szociális tevékenység indult meg protestáns részről. Nem ismertethetjük részletesen, de idézzük programjából a következőket:

„Mi az emberiség elvi egységéből, mint olyan tényből indulunk ki, melyet Krisztus jelentett ki s melyet a történelem és a tudomány igazolt. Mi a külső viszonylatokat ezzel a ténnyel összhangba akarjuk hozni és ezt az egyház egyik feladatának is tartjuk. Mi szocialisták vagyunk, mivel a mi keresztyén bölcsészetünk a szocializmust, mint valami kijelentésszerűt ismertette meg velünk, mint oly dolgot, mely az isteni munkát t. i. az emberek szociális megváltását végrehajtani alkalmas. A szociális igazságtalanság a kétkedés és hitetlenség leghatalmasabb forrása. Mi nem látunk más kibontakozást, mint a szocializmust“.

Mindenesetre új és szokatlan szózat ez. Nem afféle „keresztény szociálizmus“, mint a minőt akarnak némelyek a mi Kálvin szövetségünkkel is végeztetni. Nem az aratósztrájk kiszimatolására és az Omge-nek bejelentésére szervezkednek az anglikán papok és világiak, hanem azt a szociálizmust támogatják s terjesztik, melyet így definiálnak: „Szociálizmus alatt azon kifejezett elv értendő, mely szerint a földeket, telkeket, tőkéket az összesség közösen bírja és társadalmilag használja mindenek javára“.

Miután a protestáns egyházak kebelében is megindult már mindkét irányban a szociális tevékenység, érdemes lesz figyelemmel kísérni, hogy minő eredményekkel képes úgy egyik, mint másik előmozdítani a társadalom békés átalakítását.

p—f.

IRODALMI SZEMLE.

a) Hazai irodalom.

Dr. Iványi Ede: Comenius Amos János élete, paedagogiai s egyéb irodalmi munkássága. Budapest (Lampel R.), 1907. 312 lap. Ára 3 korona. A Peres-féle Néptanítók (nevelők) könyvtárának 29—31. füzete.

Iványi, szolnoki állami főgymn. tanár, régen érzett hiányt pótol e művével a mi irodalmunkban. Mert míg a külföldön, főleg az 1891-ben megalakult „Comenius-társaság“ óta, „egész irodalom keletkezett Comeniusról“, addig a magyarban Kva-csala, Dezső Lajos, Algöver Andor s most a szerző dolgozatán kívül alig ismerünk valamit a derék Comeniusról.

Az „előszóban“ a szerző azt írja, hogy a változatos élettörténetű és páratlan munkásságú nagy paedagogus kimerítő életrajzát nyújtja eredeti munkái alapján és az eddig felkutatott összes adatok fölhasználásával, de úgy, hogy ezen adatokat szoros egészbe foglalja össze. S mondhatom, hogy négy évi gondos kutatásainak és alapos tanulmányainak megvolt a megfelelő jutalma és eredménye, mert könyve valóban számottevő munka magyar paedagogiai irodalmunkban. Vajha csakugyan „fölébresztené az olvasóban a kedvet, hogy Comenius áldásdús, de irodalmunkban eddig alig ismertetett paedagogiai munkásságát tovább tanulmányozza és ismertesse“.

Az „életleírás“-nál sorra egymásután forrásszerű alapon s a rengeteg külföldi szakirodalom gondos felhasználásával ismerteti Comeniust a szülői házban, tanulóéveit Sztrassnitz, Prerau, Herborn és Heidelberg városában, a nyilvános pályán Prerau, Fuhnk és Brandeisben, aztán méltatja első munkásságának éveit Lissában, elkiséri Comeniust az ő külföldi utazásaiban s behatóan ismerteti hazai, sárospataki főiskolai szereplését az 1650—54. években.

Sárospataki munkásságát nagy részletességgel Szombathy János és Dezső Lajos művei alapján ismerteti és a magyarországi tanügyi viszonyokra való csekély hatását az akkori politikai körülményeknek tudja be. Kimerítően felsorolja és bő, latin és magyar szemelvényekkel világítja Comenius széleskörű irodalmi munkásságát, bírálólag méltatja a világhírű Orbis pictus, a Januát, s a Dezső Lajos által magyarra fordított Didactica magnát, nagy vonásokban vázolja a korabeli chiliasmushoz és annak főbb képviselőihez való viszonyában megnyilatkozott tragikumát, bemutatja Comenius hányatott életét „utolsó éveiben“ s egy ügyesen szerkesztett „visszapillantásban“ méltatja Comeniusban az embert, a lelkipásztort és hittudóst s főleg a paedagogust.

Különösen becses és értékes Comenius paedagogiai rendszerének áttekintő ismertetése. Mint ember „a szó teljes értelmében ember volt, a kinek élete folytonos, fáradhatatlan küzdelemből állott“. S míg, mint ember és mint lelkipásztor egész életében töviskoszorút viselt, addig mint paedagogust a legszebb babérkoszorú illeti meg. A Didactica magnával megteremtette a rendszeres paedagogiát. A nevelés, oktatás célja „az emberi nem boldogítása nevelés által“, míg annak módját a természettől kölcsönözte és eszközeit a tárgyakban, utánzatokban és képekben, tehát a szemléltető oktatásban látta. Különben „úgy az egyházi irodalom, mint a paedagogia terén eklektikus“, kinek „legnagyobb és kizárólagos érdeme a paedagogiai eszmék és tételek rendszerbe foglalása“, s ez alapon „jogosan tarthatjuk a tudományos paedagogia megalapítójának“. „Legnagyobb paedagogiai érdeme: a Didactica magna, ez az aranykönyv, mely a tudományos paedagogia történetének elvitázhatatlanul kiinduló pontját képezi.“ De azért tévedésben van szerintünk Tries, a hallei Franckeanum igazgatója, a ki Comeniust „a népiskola megteremtőjének“ mondja. Mi a népiskolát a reformatio szülöttjének tartjuk. E tekintetben Lutheréket illeti meg az úttörés s az elismerés dicsősége.

Műve végén teljes megbízhatósággal s a prot. iskolák (Sárospatak, Pozsony, Debreczen), nemzeti múzeum és tudományegyetem könyvtári példányainak felhasználásával évek szerint csoportosítva közli a Comeniusra vonatkozó irodalmat, közelebbről Kvacsala műve nyomán összes munkáinak jegyzékét, azoknak különböző nyelveken megjelent fordításait, a Comeniusra és az ő korára vonatkozó értekezések és önálló munkák jegyzékét alfabetikus sorrendben s Comenius arcképeit és emlékszobrait.

Melegen üdvözljük a szorgalmas szerzőt műve meg-

írásáért. Ezzel előkelő helyet vívott ki magának legújabb paedagogiai irodalmunkban. Könyve érdekesen, szépen és nagy szeretettel van megírva.

Sz. M.

Hörk József: Evangelikus homiletika, vagyis az egyházi beszéd elmélete (Egyházi szónoklattan). Vezérfonalul a leendő, repetitoriumul a már működő egyházi szónokoknak. Pozsony (A theol. szakkönyvtár 14. kötete.), 1907. 112 lap. Ára 2 korona.

A lutheri egyháznak emez ismert nevű írójától és évek hosszú során át eperjesi s jelenleg pozsonyi theol. akad. tanártól méltán várta prot. közönségünk e homiletikát. Hisz a gyakorlati theologia terére esik szerző tanári és szakírói munkásságának legtöbb ideje s ezen a téren nem egy becses adalékkal gazdagította magyar prot. irodalmunkat.

Hosszas tanulmányokon és tapasztalatokon alapuló s azokon megérlelődött homiletikát vártunk tőle, a jőnevű szerzőtől. De ez a munka a mi várakozásunknak nem felel meg. Előszavában abból indul ki, hogy „evang. önálló homiletikánk nincs“. S miután a hazai ref. egyházban méltán elismeréssel adózik Kun, Mitrovics és Kovács művének, főleg a Mitrovics-félének, a maga munkájának „célját“ így jelöli meg: „Mivel azonban az utóbbi időben azt tapasztaljuk, hogy igen sokan a szónokok közül az alak mellett elfelejtik a lényegét, az emberi ügyesség, tudomány mellett az isteni részt, az evangeliumot, az ígét, a mely pedig a sok különös, itt-ott feltűnni vágyból, itt-ott elkapatottságból eredő és csak külső hatásra törekvő beszédek mellett igen sokan megfélekednek az egyházi beszédek főcéljáról, az építésről: hogy mikép szerkeszthető és adható elő egy beszéd azon célból, hogy építsen, arra nézve szükségesnek látszott egy rövid útbaigazítást nyújtani stb.“

Lelkészeinkkel, mint szónokokkal szemben emelt e nehéz vád után az újabb és legjobb, leginkább német és kevésbé magyar irodalomnak bőséges felhasználásával egy a homiletika fogalmával, rövid történetével és irodalmával foglalkozó „általános bevezetés“ után a „különös bevezetés“-ben szól az egyházi beszéd fogalmáról, céljáról, kriterionjáról és kellékeiről, nemkülönben tárgyára áttérve a „külső homiletikában“ a templomról, prédikátorról s a gyülekezetről. A „belső homiletika“ nagy szakaszában az eddig ismert nyomokon haladva szól az I. részben „az anyagról“, a II-ikben az „alaktan“-ról

s a III ikban az „előadástan“-ról; utóbbi alá foglalva az „irálytant“ s a „testbeszédet“, a melyre aztán egészen természetesen a prédikátorról, prédikációról és a szószékről szóló „összefoglalás“ következik.

Mint látjuk, homiletikájának külső kerete, beosztása, helyes és találó, a melynek azonban sehogy sem felel meg a belső tartalom s annak előadása.

Így mindenekelőtt gondatlan, sőt pongyola a külföldi szerzők neveinek idézésében. Így idéz: „Gusztáv Lisko“ Lisco helyett, aztán „Joh. Arndt“, „H. A. Schott“, „Gusztáv Baur“, „Baur Gusztáv“ és „Baur G.“, „Alfréd Krauss“ és „Krausz Alfréd“ stb. Találunk a műben ilyeneket: „Kirchen és Hauspostillája“ (13. l.), „a schöne Personban“ (22. l.), „Homiletikájában“ (104. l.), sőt „Frigyes porosz király lange Kerle“-i. Gyakran így is idéz: „Bassermannak abban teljesen igaza van“ és „mint B. mondja“ (12., 15. és 48. l.). Vagy azt mondja „a keresztyén lelkület egésze“ (20. l.) „a templomnak jó akustikával kell birnia“ (26. l.), a 24. és 32. l. egy túlságosan hosszú mondattal van dolgunk s összezavarja a 27. l. a „felavatás“ és a „felszentelés“ fogalmát. De különösen bántó a műben a túlságos részletezés p. o. a 34. l. s a 108. l. „a szószékről“ szóló hosszabb, de éppen nem „aesthetikára“ mutató szakaszban. Mi több, főleg még ilyen pórias kifejezésekkel is találkozunk: „a majsztram feleségét“ (36. l.), „bema-golni“, „nyeldes“, „pökdös“, „krárog“, „befölöstökömözött“, „trampliroz“, „pislog“, „pislákol“, „gyereking“, „szamárfül“, „papi tempó“ stb., a melyek nem komoly tudományos homiletikába valók. E tekintetben jobban meg kellett volna tisztítania munkája nyelvét.

Am e hiányai és hibái mellett is sokat lehet tanulni a Hörk munkájából. Gazdag ismeretek és bőséges tapasztalatok tárháza az, a melyet főleg az egyházi beszédek készítésénél nagy sikerrel használhatunk.

gs.

Czeglédi Sándor: Kálvin János művei. I. A genfi egyház kátéja. Fordította Czeglédi Sándor, ára 60 fillér. II. Az egyház reformálásának szükségességéről. Fordította Czeglédi Sándor, ára 80 fillér. III. Az ereklyékről. Fordította Czeglédi Sándor, ára 50 fillér. Minden füzet külön is kapható. Kiadják a Magyar Kálvin-fordítók. Pápa, 1907. Kis Tivadar bizománya.

Szerény keretben induló, de nagyjelentőségű vállalat. Azt a szellemi kincset akarja a magyar közönség előtt föl-tárni, mely a nyelv idegensége miatt eddig sokakra nézve

megközelíthetetlenül rejtőzött. Aztán időszerű és aktuális is a vállalkozás. Gyorsan közeleg, immár az ajtó előtt van, Kálvin születésének négyszázados évfordulója. Lehet-e méltóbban ünnepelni a nagy reformátort, mint műveinek irodalmunkba, lelkének lelkünkbe való átültetésével? De hasznos és becses is a vállalkozás. Mert Kálvin nagy elme, az Isten igéjének hatalmas tolmácsa, a kitől termékenyül a lélek, gyarapszik a keresztyén bölcsesség és erősödést, növekedést vesz az evangyéliomi hit.

Ezért csak dicséretet és elismerést érdemelnek az ismeretlen magyar Kálvin-fordítók és lelkes vezérek, a buzgó és munkás Czeglédi Sándor, a ki még akkor is erkölcsi és anyagi pártolásra volna méltó, ha fordító munkája kevésbé állana irodalmi színvonalon.

A sorozatban első *A genfi egyház kátéja*, a melyet Kálvin „Catechismus genevensis posterior“ czimen 1545-ben írt és adott ki. A 70 nyomtatott lapra terjedő kátét Kálvin, az Előszó tanúsága szerint, azért írta, hogy a Krisztus egyházában „a kegyes tudományban mindenek között egyesség uralkodjék“ s hogy minden gyülekezetben lehetőleg egyforma legyen a katekizálás; mert a káték azt mutatják meg, hogy „gyermekkoruk óta mily tanítással láttunk el tudóst és tudatlant, hogy e tanítás minden hívőre nézve a keresztyén közösség ünnepélyes jelképe gyanánt szolgáljon“. Ezenkívül meg akarta Kálvin győzni a világot arról, hogy „mi, kik az egyház megjavításán fáradozunk, mindenütt szívvél-lélekkel rajta vagyunk, hogy a katekizálásnak, mely a pápaság alatt ezélt néhány évszázaddal teljesen kiment a szokásból, mintegy újra megadjuk a polgárjogot. Mert hasznossága miatt e szent intézményt nem lehet eléggé ajánlani“.

A genfi egyház kátéja nem gyermekeknek, hanem serdülteknek való káté, Kálvin maga is erre a célra írta, a tapasztalat is erre valónak bizonyította. Színvonala, bizonyításai, irálya magasabb értelmi fokot és iskolázottabb elmét feltételeznek. Ezért nem vált be iskolai káténak s ezért maradt felnőttek kátéja mindaddig, míg részint a Heidelbergi Káté, részint a felnőttek templomi katekizálásának megszűnése ki nem szorította a használatból. Ám azért A genfi káténak mind e mai napig nagy az irodalmi, becse, mert az evangyéliomi igazságoknak meggyőző, világos és erőteljes magyarázatát adja. Rendszere ez: a hit, a törvény, az imádság és a szentségek. A hit fejezetében az Apostoli hitvallást magyarázza Kálvin; a törvényről szóló szakasz a Tízparancsolatot értelmezi és fejtegeti; az imádság fejezete a Miatyánk

magyarázatát tartalmazza; a szentségek szakaszában az Istenigéje, a keresztség és az Úrvacsora értelmezése foglaltatik.

A sorozat II-dik darabja „Az egyház reformálásának szükségességéről“ szóló hatalmas reformátori iratát adja Kálvinnak, ki ezt Bucer felhívására V. Károly császárhoz és a Speyerben birodalmi gyűlésre összehívott fejedelmekhez 1543-ban írta. A 108 lapra terjedő munka tömören, könnyeden és rendkívül világosan tárgyalja a reformáció igazait, főbb elveit, vezető eszméit. Három dolgot ölel fel Kálvin ebben az erőteljes iratában. Először felemlíti azokat az egyházi bűnöket, melyek az orvosszerek keresésére sarkalták a reformátorokat. Azután azokról az üdvös és alkalmas gyógyszerekről beszél, melyeket az egyházjavítók alkalmaztak. Utoljára megvilágosítja a helyzetet, mely összetett kezeket és halogatást már nem tűr, mivel az egyház gyors tisztítást kíván. Az egyház megromlott, mert eltért az egy igaz Isten imádásától s ennek egyedül az Isten igéjéből megismerhető vezérgondolataitól. Reformálni kell az egyházat, a mi csak úgy végezhető, ha visszatérünk a Jézus evangyéliomához, a mi a Szentírásban van. Hogy mily erővel és igazsággal ír itt Kálvin János, csak például idézem a 95-dik lap következő helyét: „Az egyház az, a melyben sem az ígét nem predikálják, sem a sakramentumokat nem helyesen szolgáltatják ki. Minden dolog ellenkezőleg van benne, mint a hogy lenni kellene. Több század óta istentelen babonák, nyilt bálványimádás és elkorcsosult tudomány székhelye, míg a tudománynak ama kútfejei, melyekben a legtisztábban foglaltatik a keresztyén vallás, szét vannak dülva. A sakramentumokat tüzeti czélokra használják, Krisztust csúfosan kigúnyolják. Hát minden egyház anyja-e az, mely az igaz egyháznak nem az ábrázatát, de egyetlen vonását sem hordja magán s a köteléknek, melyek a szentek között meg kell lennie, minden szálát szétvágja? Mert az evangyéliom újjászülő tudományával éppen úgy száll szembe, mintha a feje forogna szóban. Ezzel nem azt mutatja-e, hogy az ő széke csak Krisztus uralmának ledöntése után maradhat épségben? De hogy e tárggyal röviden végezzek: nem ismerem el apostolinak azt a széket, a hol borzasztó hiteláruláson kívül más sem történik. Nem ismerem el, hogy Krisztus helyettese az, a ki az evangyéliom dühös üldözésével azt bizonyítja, hogy ő az Antichristus. Nem ismerem el Péter utódjának azt, a ki teljes erővel azon van, hogy a mit Péter felépített, azt ő lerombolja. Tagadom, hogy az egyház feje az, a ki az egyházat megfosztva Krisztustól, egyetlen fejtől, zsarnoki önkény-

nyel szakgatja és tépi szét az egyházat. Minderre feleljenek azok, a kik a római székkal annyira özszeccsatolják a hierarchiát, hogy nem kétkednek az evangéliom bizonyos és szilárd tanait a pápa tekintélyének alávetni!"

Íme, ily szellemben és modorban ír Kálvin az egyház reformálásának szükségességéről. Olvasása közben önkénytelenül úgy érezzük, hogy nem negyedfél százados munkával, hanem oly hatalmas tiltakozással van dolgunk, a melyet korunk uralkodó tévelyei és fenyegető veszélyei ellen modern kéz írt.

A sorozat harmadik darabja Kálvinnak „Az ereklyéről“ írott dolgozata, mely szintén az 1543-ik évből való. A 47 lapnyi munka Kálvin többi rövid értekezésétől eltérőleg nagyon könnyed, népszerű modorban van írva. Ez okozhatta, hogy a mű különböző nyelveken nagyon sok kiadást ért. A dolgozat hatalmas tiltakozás az ereklye-kultuszban megnyilatkozó babonák ellen. Helyesen írja Kálvin: „A baj gyökere az, hogy a világ, a helyett hogy Jézus Krisztust igéjében, szentségeiben és lelki áldásaiban keresné, ruháiban, ingeiben, lepleiben gyönyörködik s így elhanyagolja a fő dolgot a mellékes kedvéért. Hasonlóképpen jár el az apostolokkal, vértanúkkal és egyéb szentekkel szemben is. A helyett, hogy életükről elmélkedve, példájukat követné, minden buzgalmát arra fordítja, hogy ingükön, övükön, csontjaikon és más jelentéktelen maradványaikon elmélkedjék s azokat mintegy kincses ládjába zárja“. (3. lap). Meg kellene már „szüntetni a keresztyének között azt a pogány babonát, hogy úgy Jézus Krisztust, mint a szentek ereklyéit bálványozás végett szentnek minősítik. Ezt az ocsmány szokást semmikép se volna szabad tűrni az egyházban. Mi már vissza is utasítottuk ezt érveinkkel és a Szentírás tanuságtételével. Ha valaki ezzel nem elégszik meg, vizsgálja meg a régi atyák gyakorlatát és cselekedjék azok példája szerint“ (45. lap).

Ilyen lélek és szellem szól eme Kálvin-féle harmadik iratból, mely ma is sok tekintetben idő- és alkalomszerű vita-irat az ereklyék körül tapasztalható babonás szokások ellen. „Vajha ez a mi babonás s a Krisztus igazságától és az evangéliom világosságától mindjobban elhajló Magyarországnak is meghallaná a reformátor szigorú, de nagy célért lángoló igaz szavait!“

A Kálvin-iratok fordítása, mit maga a szerkesztő, Czeglédi Sándor végzett, elég magyaros, erőteljes és élvezhető, a mi szintén dicséretére válik a derék szerkesztőnek. Mi nagy gyönyörűséggel olvastuk át ezeket az érdekes, tanulságos és

termékenyítő reformátori iratokat és nagyon ajánljuk azokat megszerzésre, tanulmányozásra minden evangyéliomi keresztyén hitfeleinknek. Különösen a lelkészek és a tanítók nagy erkölcsi szolgálatot tennének az egyháznak és iskolának, ha ezeket az eszméltető és hiterősítő iratokat a nagyközönségnek minél szélesebb köreiből ajánlanák, ismertetnék és terjesztenék. A Kálvin-füzetek az evangyéliomi keresztyén hitélet fokozására és a protestáns szellem erősítésére nagyon alkalmas iratok, mert azokat a társadalom minden osztálya lelki haszonnal és épüléssel olvashatja. Különben is nagyon itt az ideje, hogy művelt és félművelt közönségünket jó keresztyén iratok olvasására kapassuk, hogy lelküket a sok hitromboló és erkölcsmételyező olvasmányokról leszoktassuk. Kálvin műveinek ez olcsó kiadása s a közelgő Kálvin-tünnepélyek nagyon jó alkalom erre. A fokozott és minél szélesebb körben való terjesztést azért is komolyan és lelkiismeretesen kellene vennünk, hogy a derék Kálvin-fordítók és kiadók nagyjelentőségű vállalkozását anyagilag elősegítsük, hogy Czeglédiék valóra válthassák azt a vágyukat, hogy 1909-re, Kálvin születésének négyszázados évfordulójára a Kálvin nagy műve, az „Institutio“ is magyarul szólalhasson meg. Quod faxit Deus!

V. F.

Dr. Kovács Gábor: A szociálizmus. A Tudományos Zsebkönyvtár 201—203. füzet. Budapest. 1907. Stampfel-féle könyvkiadóhivatal. Kis 8-ad rétből 231 lap, ára 1 kor. 80 fillér.

Ez a korszerű tárgyú munka rövid vezérfonal, mely a szociálizmust történeti fejlődésében és főbb tanaiban a nagy közönség és a tanuló ifjúság számára ismerteti. Általánosságban tájékoztató, első sorban informatív munka: rövid összefoglalása a szociálizmus főbb tanainak a nagy közönség számára. Mint összefoglaló és népszerűsítő Compendium, eredetiségre nem igen tart igényt, de nem is nagyon törekszik rá, inkább arra törekszik, hogy lehetőleg tárgyilagos legyen.

Négy részből áll. Az első rész bevezet a gazdasági élet fejlődésmenetébe, vázolja a modern gazdasági életet és a szociálizmus fogalmát és fajait ismerteti (1—28. l.). A második rész a szocialisztikus eszmék fejlődését tünteti föl Marxig (29—84. l.). A harmadik részben a tudományos szocializmust, különösen a marxizmust ismerteti (85—201. l.). A negyedik részben (202—231. l.) az 1848 óta lefolyt szocialisztikus mozgalmakról van szó.

Szerző szerint a szocializmus, objektive és legtágabb értelemben, oly társadalmi rendet jelent, mely a mai magán tulajdonon alapuló társadalmi (jogi, gazdasági stb.) renddel szemben a közös, kollektív tulajdon alapján épül fel; de szubjektive ama törekvéseket és mozgalmakat is jelzi, a melyek egy ily kollektív tulajdonon felépülő rend megvalósítására irányulnak. De a szocializmustól meg kell különböztetni a szocialdemokráciát, mely mint szocialisztikus eszméket valló politikai párt a köztulajdon alapján felépülő társadalom létesítésére politikai eszközökkel törekszik. A szocialdemokrácia tehát politikai célra alkalmazott szocializmus. Magának a szocializmusnak is különböző árnyalatai vannak. Ha a szocializmus csak a termelési eszközök (nyers anyagok, gépek, gyárak, bányák és földbirtok) köztulajdonba vételét vagy kollektiválását sürgeti, akkor kollektivismus vagy marxizmus a neve; de ha a szocializmus nemcsak a termelési eszközöknek, hanem a munkatermékeknek közössé tételét is követeli, akkor már kommunizmus. A kollektivismus fél vagyonközösséget, a kommunizmus teljes vagyonközösséget hirdet. A ki pl. azt sürgeti, hogy csak a gyárak, gépek, földek legyenek a birtokosok és a munkások közös tulajdonai, az fél vagyonközösséget valló kollektivista; de a ki azt hirdeti, hogy necsak a gyárak és földek, hanem az azokban termelt értékek (az ipari és gazdasági termékek) is közösek legyenek, az teljes vagyonközösséget sürgető kommunista. Mind a kollektivista, mind a kommunista szocializmus fanatikusan küzd a fennálló magántulajdon rendszere ellen, a melyet kapitalizmusnak, tőkés rendszernek nevez s a melyet ha kell, erőszakkal, forradalmi úton is meg akar buktatni. Közös jelszavuk: éljen a *társadalmi revolúció*, mert nem elég a társadalmi evolúció, sem a társadalmi reformáció. Ennek a tulajdonképi szocializmusnak bevallott filozófiája a *történelmi materializmus*, vagyis annak vallása, hogy nem a szellemi és erkölcsi erők, hanem az anyagi erők kormányozzák a világot s ezért (mint Marx kifejezi) „minden eddigi társadalom története osztályharcok története“.

Dr. Kovács könyve főleg azt a materialisztikus szocializmust ismerteti, a mely tudományos, modern és realiztikus szocializmusnak is nevezi magát. A könyv az úgynevezett ideologikus, raczionalisztikus vagy utopisztikus szocializmus-sal röviden végez; a gyakorlati élet szocialista mozgalmaira is kevés ügyet vet. Főcélja az, hogy azokat a szocialista elméleteket ismertesse meg, a melyek a mai gazdasági és társadalmi rend ellen küzdenek. Fejtegetései szerint a különböző árnya-

latú szocziálizmusnak végcélja mindenhol az, hogy gazdasági alapon és kollektivista formában egy új társadalmi rendet létesítsen a mostani magántulajdonnak részben vagy egészben való erőszakos megszüntetése által. Maga a szerző, bár tárgyilagos ismertetésre törekszik, azért mégis bizonyos mértékig szocialisztikus rokonszenvennek hódol.

Am azért könyve sem a vérbeli szocziálistát, sem az antiszocziálistát, sem azt, a ki megbízható információt és objektív tájékozást keres, nem egészen elégíti ki. Még pedig először azért nem, mert a szerző, bár eléggé ismeri a tárgyat, de nem tudja azt elég világosan és szabatosan előadni; hiányzik könyvéből a jellemző erő, a lényegest a lényegtelenről, a fődolgot a mellékestől megkülönböztetni tudó képesség; nem elég ura a nagy anyagnak; szintelen és erőtelen a könyve. Másodszor az is hiánya e kis összefoglaló munkának, hogy Kovács dr. nem tud elég világosan, érdekesen és népszerűen írni. Nyelve nehézkes, mondatai kuszáltak, nem eléggé folyékonyak. A vérbeli szoczialista keveset okul e könyvből, mert nem találja eléggé szocialista szelleműnek ezt a száraz könyvet. Az antiszocziálistát nem elégíti ki a könyv szürke szintelensége, szétfolyó határozatlansága és kritikátlansága. A pusztán tájékozást kereső olvasó eltéved a sok felesleges részletben és nem találja meg a nagy kérdés magvát, lényegét. „A nagy közönség és a tanuló ifjúság“, melynek dr. Kovács írta ezt a könyvet, nem fogja se elég világosnak, se elég népszerűnek, se elég érdekesnek találni. A könyv tehát, a mi véleményünk szerint, nem eléggé felel meg a céljának.

Pedig kár érte. A szocziálizmus zavaros eszméit tisztán, világosan, kritikával állítani a nagy közönség elé, manapság nemcsak irodalmi feladat, hanem valóságos magyar nemzeti hivatás. A szocziálizmus magyar hódításai nagyrészt annak tulajdoníthatók, hogy az úgynevezett „nagy közönség“ nagyon tájékozatlan a szocziálizmus nagy kérdéseiben. Különösen ahhoz nem értenek a magyar elméleti szocziálisták, hogy a szocziálizmus politikai, ethikai, vallási vonatkozásait és romboló erejét kitüntessék. Megemésztetlenül találják föl a sok külföldi szocialista elméletet és szemet hunynak az előtt a végtelenül szomorú tény előtt, hogy a szocialista elméletek irtóztató nemzeti, erkölcsi és vallási rombolást visznek véghez a magyar néplelekben. A szocializmussal szemben álló ellenirányzatok, az „ellenálló eszmék“ ismeretében és ismertetésében, az *igazi szocialis reformok* feltüntetésében botránnyosan gyengék a szocializmusról írott magyar munkák. Pedig

a szocializmusban sok a gazdasági és politikai igazság, de még több az ethikai, filozófiai és nemzeti megtévelyedés. A Kovács-féle népszerűsítő, összefoglaló munkákban, melyek „a nagy közönség és az ifjúság számára” készülnek, az igazságot és a tévedést határozottan kitüntető felfogást kíván mind a munka célja, mind az olvasó jól felfogott érdeke. Mert „a nagy közönség és a tanuló ifjúság számára” csak a színarany igazságot szabad megírni; a ködös elméletek és tisztázatlan kérdések nem nekik valók. Sajnos, hogy ezt a magasabb paedagogiát a szerző nem tartotta szem előtt.

V. F.

Jánosi Zoltán: Papi dolgozatok. I. kötet. Halotti imádságok. Debreczen, Hegedűs és Sándor kiadása; nagy 8-ad rétbén 235 lap, ára csinos kötésben 6 korona.

Halotti imádságos könyvekben nem túlságosan gazdag irodalmunknak értékes terméke e kéz alatti mű, melynek Jánosi Zoltán debreczeni lelkész a szerzője. Értékes a munka, mert a benne megjelent imádságokban van keresztyén hitező és evangéliumi íz; értékes a munka, mert szerzőjének van meleg szíve, mely együtt sir a sirókkal és van ékes szava, mely nemcsak az emberi fájdalmat, de a keresztyén vigasztalást is erőteljesen tudja tolmácsolni.

A kötetben 54 halotti imádságot közöl a szerző, a ki már az egyes imádságok címében is kifejezi s az imádságok kidolgozásában még határozottabban kidomborítja azt a helyes homiletikai elvet, a mit az alkalmiság neve alatt ismerünk. Az alkalmiság elvének következetes érvényesítése megóvja szerzőt a színtelen általánosság, a szürke egyformaság hibájától, a melybe könnyen beleesik a lelkész, mikor a koporsó mellett imádkozik. A halálesetek hasonlósága, a miattok való fájdalom hasonló volta és a nyújtható vigasztalások rokon természetete okozza a halotti imádságok gyakran tapasztalható egyformaságát és szürkességét. De Jánosit nem engedi az unalmas általánosság hibájába esni az a figyelmes gondoskodás, hogy imádságát a haláleset természetéhez alkalmazza s hogy ezzel mindig vigyen be valamely egyéni, találó és jellemző vonást az imádságba, a mi által változatosabb és közvetlenebb lesz mind a fájdalom kifejezése, mind a vigasztalás nyújtása.

A kötet 54 imádsága közül 3-at csecsemő felett, 2-öt iskolás gyermek, 2-öt tanuló ifjú, 5-öt különböző körülmények között elhunyt ifjak felett, többeket ifjú korban elhalt nőtlenek és házasok felett tartott. Van a könyvben fiatal özvegy nő, nőtlen öngyilkos, ifjú családanya, második feleség, gyer-

mektelen feleség, sokat szenvedett vallásos nő, öregebb és ifjabb özvegy asszony, idős gyermektelen asszony, idősb családapa és családanya, földbirtokos, kereskedő, iparos, tisztviselő stb. felett tartott imádság is. Az imádságok e változatosága, azt hiszem, a használhatóság szempontjából is előnyére válik a munkának.

Nagyon jellemző sajátága a Jánosi imádságainak a stylus. Egyrészt kenetes, bibliás, papos stylus, mely csak úgy csepeg a balzsamtól és zsírtól; másrészt virágos, sallangos, poetikus nyelv, melyből csak úgy áradoz a virágillat. E két fővonás közül azonban a szóvirágos elem túlsúlyban van a bibliai kenet felett. Egyéni izlés dolga különben, de nekem nem egészen tetszik az imádságnak ez a túlságos felékesítése színnel, szóvirággal, metaforákkal. Szép, helyénvaló, sőt szükséges is az imádságban az emelkedettség, a fenszárnyalás, a magasztosság; azt is örömmel veszi magyar keresztyén lelkünk, hogy ha Istenünkhöz Atyánkhoz nagy költőink klasszikus szavaival emelnek lelkészeink. De a kifejezés túlszínezése és túlélésítése könnyen a mesterkélttség és túldisztítés hibájába sodorja az erős színezést túlságosan kedvelő író. Jánosi e tekintetben nem eléggé mértéktartó. A formának néha feláldozza a lényegét, a szép kedvéért akaratlanul megrövidíti az igazat. Csak például említem föl, hogy „mulatság éjjelén hirtelen halt ifjú felett“ így imádkozik (a 47. lapon):

„Mindenható felséges Istenünk! A természetben virágos tavasz aranykalászos nyárba fejlik át; de itt hervadtan fekszik egy tavasz, a melyre nyár, ősz nem következik. Tavaszra tél! Mosolygó derült égből kicsattanó villámcsapás! Öröm virága volt a homlokán, letépte a halál fagyos keze s helyére tett halotti koszorút. Örömmel és mámorral volt tele: koporsó lett az ifjú kebele. A megszakadt szív benne a halott. Gyászruhás éj sirt rá könnyharmatot. Gyászruhás éj az édes anya képe, a ki hiába szoritá ölébe halott fiának halvány homlokát: lelkét abba nem csókolhatta át! Óh Isten, a te ítéleteid nekünk milyen kifürkészhetlenek és útaid mily kinyomozhatatlanok! Az élet mámorának, örömeinek csillagsugáros éjszakája, mint lesz nagy hirtelen, szempillantás alatt, a halál keservének, bánatának csillagtalan, borongó éjjelével!“ Szép, szép, de nem a hit és áhitat szépsége ez, hanem a nyelv és a pathosz dagálya és keresettsége biz ez.

Ettől a (néhol) túlságosan himes-virágos stylusától eltekintve, a Jánosi „halotti imádságai“ értékes és használható irodalmi termék. A könyv kiállítása csinos, ára kissé borsos.

V.

Dr. Giesswein Sándor: Társadalmi problémák és keresztény világnézet. Budapest, 1907. A Szent István-Társulat kiadása. 176 lap, ára 1 kor. 50 fillér.

A hazai r. katolikusoknak ez a hatalmas irodalmi társulata a hitvédelmi füzeteknek olyan sorozatát adja ki, melyben a hitigazságoknak a tudomány vívmányaival való harmóniáját kívánja a művelt közönségnek bemutatni. Ebben a sorozatban jelent meg Giesswein Sándor „Társadalmi problémák . . .“ cz. fenti munkája.

Szerző a társadalmi problémát korunk uralkodó eszméjének tartja, mert ez foglalkoztatja ma elsősorban a bölcselőt és tudóst, a politikust és államférfiút, a művészt és író. Könyvecskéje megírásában szerzőt az a cél vezette, hogy rámutasson arra a nagy szerepre, melyre a mi gazdasági és politikai életünk jelen átalakuló krízisében az ideális áramlatok hivatva vannak. A modern gazdasági és politikai élet csatazajában mindinkább két zászló körül csoportosulnak a küzdő elemek és mindinkább ez a két jelszó szorítja ki a többieket: *materializmus* és *ideálizmus*. Az előbbi minden ideális törekvést elvet s csak az anyagiakat tartja a fejlődés processusában számbaveendő tényezőknél; a vallás, haza, erény stb. fogalmait az elavult dolgok közé sorozza, melyeket már csak a múzeumok őrizetére kell bízni. A másik az általános jóllét és kultúra terjedését és fejlődését a materializmustól megtagadott örök életű eszméktől elválaszthatatlannak tartja. Szerző az ideálizmus lelkes harczosa s munkáját azért írta, hogy a nemes ideálizmuse legyen a győzelem, hogy amaz örökéletű eszmék ne legyenek üres jelszók, hanem polgári és politikai tevékenységünk rugói és irányítói.

Giesswein, mint a „keresztény szocializmus“ egyik vezéralakja, a keresztény szociológia alapelveit Krisztus urunk második főparancsát, tehát azt tűzi ki: „Szeresd felebarátodat, mint tenmagadat“. Mert ez a krisztusi parancs felülmúlhatatlan egyszerűséggel fejezi ki a társadalmi rend egyensúlyának alapföltételét, hogy t. i. sem az egyénnek nem szabad a társadalom fölé helyezkednie (abszolút individualizmus), sem a társadalomnak nem szabad az egyéniséget felszívnia és elnyelnie (abszolút szocializmus). Ez a keresztény igazság minden osztályérdek és osztályharcz fölött áll s mint az égi csillag, tisztán ragyog és tündöklök és az élet tengerén egyformán irányt ad mindenkinek.

Ezt az irányelvet érvényesíti szerző a következő társadalmi problémák fejtegetésében: Nemzetgazdaság és etika. A társadalmi fejlődés két főiránya. A kollektivizmus elmélet-

ben és gyakorlatban. A keresztyénség mint szociális tényező. Egyenlőség. Feminizmus. Munka. A művelődés problémája. — Ennek a nyolcz problémának a kifejtése a mű érdekes tartalma.

A szociálizmus főkérdésében, a kollektívizmus és kapitalizmus ütköző pontjában, szerző következőleg körvonalozza álláspontját. „Magában véve a keresztyénség se nem kollektivista, se nem a magánbirtoklás (individualizmus) feltétlen védelmezője. A keresztyénség egyrészt az emberben inhaerens vagyonszerzési hajlamot és képességet ethikai célok kitűzésével megneemesíti, annak túltengését korlátozza s a magánbirtoklással járó ethikai kötelezettségekre a leghathatósabb módon figyelmeztet, úgy hogy a keresztyén szellem vezérlete mellett a birtoklás egyesítheti magában a magán és közös birtoklás előnyeit és áldásait. Másrészt, ahol az a körülményeknek megfelel és magasratörő lelkeknek, a közös birtoklásnak legnemesebb motivumait és legtökéletesebb módozatait szolgáltatja. Csak egy dologgal nem fér meg az igazi keresztyén szellem, s ez a társadalmi igazságtalanság, akár a kollektívizmus, akár az individualizmus leple alatt történjék is meg“ (113. lap). „A keresztyénség gazdasági rendszert nem állít föl s szemében a társadalmi pozíció nem öncél, hanem csak eszköz számba megy; mégis a keresztyénség adja azt az ethikai alapot, a melyen a fizikai és biológiai különbség dacára az arányos egyenlőséget ki lehet és ki kell küzdeni“ (125. lap).

Ebből a néhány idézetből is kitűnik, hogy Giesswein könyve a keresztyénség szociális hivatását egészen véve helyesen fogja fel s az egyes társadalmi kérdésekben bölcsen és következetesen érvényesíti. Protestáns olvasó csak az ellen az eljárás ellen tehet kifogást, hogy szerző a keresztyénséget a római egyházzal azonosítja, de ez már régi és általános hibája a római katolikus íróknak. Ám azért a könyvet mint alapjában helyes felfogású, nyomon járó és szépen írott, korszerű és nagyon instruktív munkát melegen ajánljuk olvasóink figyelmébe.

F.

Raffay Sándor: Jézus hasonlatai. A *Házi Kincstár* VIII. kötete, a M. P. I. T. kiadványa, 273 lap, ára nagyon csinos kötésben 2 korona.

Ez a szép kötésű és szép nyomású könyv a Raffay Sándor pozsonyi theol. tanár munkája és a mi Társaságunk kiadványa. Mert mi adtuk ki, nem bíráljuk, csak röviden bemutatjuk.

Raffay Sándort tudományos és népszerű műveiről előnyösen ismeri a magyar protestáns közönség. Ő szerkeszti és adja ki Pozsonyban a „Theologiai Szaklap” című folyóiratot, amelybe maga is értékes tudományos theologiai tanulmányokat ír a szakemberek számára. De szokott Raffay népszerű dolgokat is írni. Ő írta most két éve a „Jézus példázatai” című szép népszerű vallásos könyvet, amelyet szintén a M. P. I. T. adott ki a „Házi Kincstár” VI. kötete gyanánt. A bibliakedvelő magyar közönség, pap és nem pap, férfi és nő, nagyon megszerette ezt a becses népszerű bibliamagyarázó munkát s már eddig több ezer példányt vett meg belőle.

A „Jézus hasonlatai” mintegy folytatása és kiegészítője a most két éve megjelent „Jézus példázatai”-nak. Hathatós eszköze a jézusi keresztyénség megismerésének és alkalmas erősítője a Jézusban való hitnek, a ki valóban az út, az igazság és az élet. A könyv 28 alcím alatt az „emberhalászat, a só, a világosság, a megbékélés, a megkívánás, a megtorlás, a tökéletesség, a mutatós kegyesség (képmutatás), a bőjtölés, a keskeny és széles út, az ítélkezés, a jó terjesztése, a látogatás és valóság, a betegek orvosa, az apostolok, Keresztelő János, Jézus kortársai, Krisztus igája, Isten országának eljövetele, a tisztátalan lélek, a Jónás jele, az igazi rokonság, a fiak kenyere, az idők jele, a farizeusok kovásza” hasonlatainak, illetve krisztusi mondásainak rövid értelmezése. Lényegében tehát népszerű bibliamagyarázat, melyből épülést nyer a hit, nemesedést az erkölcs és gyarapodást a keresztyén bölcsesség.

A könyv ünnepi és konfirmációi emlékül, továbbá iskolai jutalomkönyvül nagyon alkalmas mind becses tartalmánál, mind nagyon szép kiállításánál, mind rendkívül jutányos voltánál fogva. A közelgő karácsonyi ünnepek alkalmából melegen ajánljuk a művelt közönség körében való terjesztésre. A könyv szorgalmas és buzgó terjesztését azért is melegen ajánljuk olvasóink munkás szeretetébe, mert ez által a M. P. I. T. erősödését anyagilag is elő lehet mozdítanunk, erre pedig a szerény anyagi eszközökkel dolgozó társulat érdemes is, de rá is van szorulva, s a mire az akció épp most van folyamatban.

b) Külföldi irodalom.

Büchsel: Erinnerungen aus dem Leben eines Landgeistlichen. Neue wohlfeile Ausgabe. Der Gesamtausgabe 9. Auflage. Berlin (Warneck) 1907. 597 lap. Ára 6 márka.

A nagyírfi mű első kiadásában még 1861-ben jelent meg. Az ismert nevű berlini Hengstenberg volt e mű legelső kiadója. Az 5. és 6. kiadást még maga a szerző rendezte sajtó alá. Ezt a tizediket fiának köszönhetjük. Valóságos tárháza e mű a gyakorlati theológiának s különösen a lelkipásztorkodásnak. Szerzője egyszerű falusi lelkészből az egyik berlini generalsuperint. méltóságra küzdötte föl magát. Van a műnek, különösen a falusi gyülekezetek és hívek lelki szegénységéről szóló több oly részlete, mely nomine mutato bátran a mi viszonyainkra is alkalmazható. Soha sem felejttem el azt az órát, a melyen Hörk József volt eperjesi gyakorlati theol. professzorom ezt a művet nekünk hallgatóinak a legmelegebben ajánlotta. És méltán. Mert ez a mű valóságos kincsesbányája a gyakorlati lelkészkedés körébe tartozó gazdag megfigyeléseknek és élettapasztalatoknak. Akár minden egyes fejezete egy-egy vallásos estélyn vagy lelkészi értekezleten felolvasható a hívek tanulságára és lelki épülésére. Rég olvastam ennél tanulságosabb önéletrajzot.

A műnek beosztása a következő: Az I. fejezetben, az első szolgálati évet ismerteti. Mennyi nemes idealizmussal, evang. lelkesedéssel s önfeláldozó buzgósággal vette át a 24 éves ifjú magasztos lelkészi hivatalát s mily mérhetetlen sok és nagy csalódásokban volt része falusi egyházközségében! Majd mesteri és minden ízökben találó vonásokban ismerteti „az áthelyezés, a pátrónusok, a napszámosok, a család, az egyházi („Küster“) s a tanító“ mizériáit a gyülekezetben. Erős hit kellett ahhoz, hogy el nem csüggedt s munkakedvét és egyházszeretét el nem veszítette. Lélegyötrő munkájának eredményét találóan ismerteti „a separatio és az ébredés ideje az egyházközségben“ cz. rendkívül tartalmas és tanulságos fejezetében.

Leggazdagabb és legterjedelmesebb „a hivatalról“ és „a lelkipásztorkodásról“ szóló fejezete. Milyen bőséges pastorális prudentiát és tapintatot árul el p. o. a kereszteleseknél, esketéseknél,

temetéseknél, a gyónásnál (erős híve a magángyónásnak is!) s az egyházi szónoklatban. Mintha Pál apostolt olvasnók Titushoz és Timotheushoz írott levelében. De különös önfeláldozó hűséget tanúsított a lelkipásztorkodásban, a melyről egészen helyesen azt tartja, hogy „az minden keresztyén embernek elodázhatatlan és legszentebb kötelessége“. Ritka szakavatottsággal és sociális-psychologiai mélységgel von határvonalakat „az általános“ s „a különös“ lelkipásztorkodás között. S itt egyenként ismerteti a lelkész magaviseletét a közönyösökkel, önelégültekkel, konok bűnösökkel, a kétkedőkkel, a testi és lelki betegekkel s a családokkal szemben.

A kinek e tekintetben bajai és nehézségei vannak a maga egyházközségében, el ne mulassza olvasni „a speciális lelkipásztorkodásról“ szóló fejezeteket. Élvezettel és gyönyörűséggel fogja ismeretkörét gyarapítani és tudását meg bővíteni.

Művének egyik legtartalmasabb fejezete „a prédikációról“ szól, a melyről azt tartja, hogy „az az evangéliumi egyház egyik legerősebb, de egyúttal leggyengébb oldala...“ „A katolikus egyházban a prédikálás háttérbe szorul a liturgia mellett (hisz' a kath. pap „áldozár!“), míg az evang. egyházban az első hely illeti meg a prédikációt, ellenben a liturgia (főleg a magyar egyházközségekben) nagyon el van hanyagolva.“ Tudjuk, hogy ezeket a szomorú állapotokat a nacionalismus korszaka idézte elő, s annak maradványai-val maig sem tudunk vagy akarunk szakítani. A jó prédikációnak hármas alapeleme szerzőnk szerint „az Isten ígéje, az egyházközség szükséglete s a lelkész, illetve szónok egyénisége“. Azokat az okokat is fejtegeti, a melyek miatt a hívő lelkészek mai prédikálása annyira hatástalan, s a melyeknek gyökere a lelkész egyéniségében s az egyháztagok érzületében keresendő. A valóban jó egyházi beszéd kettős jellemző sajátága vonatkozik annak tartalmára és nyelvezetére. Szerinte is „a tartalomnak építőnek s a nyelvezetnek népiesnek kell lennie“. „A hit a prédikációból s a prédikáció az Isten ígéből fakad.“ De az építő és népies beszédhez az szükséges, hogy a lelkész is építsen és népies legyen. Népe érzületének, gondolatvilágának és foglalkozásának alapos ismerete teszi őt népiessé. S aztán különfélék a lelki adományok, a melyek a vonzó és építő prédikálás szolgálatában állanak. S nem kevésbé fontos kelléke a jó egyházi beszédnek az előadás művészete s a hűség, mint „az összes keresztyén erények kútfeje és koronája“.

Vonzó előadása, meleg evangéliumi szeretete, positiv bibliai vallásossága s megtisztult keresztyén világnézete jótékonyan hat az olvasóra s szinte klasszikussá teszi a művet. Lelkészeink és theologusaink okulhatnak és tanulhatnak belőle. Én legalább sokat tanultam és épültem belőle.

Sz. M.

A Magy. Prot. Irod. Társ. pénztárába 1907. évi október hó 1-től 31-ig befolyt összegek kimutatása.

1. Alapító tagok tőkefizetése: Kádár János Abauj-Csécs 25 K.
2. Alapító tagok kötelezvényei után 5% kamat: 1907-re: L. Nagy Árpád Acsád, Ihász Lajos Hathalom, Kecskeméti ev. ref. egyházmegye, Barsi ág. hitv. ev. egyházmegye.
3. Rendes tagoktól évi 12 koronával, 1907-re: Horváth Sámuel Téth, Biharnagyhalomi ev. ref. egyház, Farkas György Abaúj-Szina, Kulifay László Aba, Józsan Sándor Katádfa, Bodor István Rimaszombat, Jakucs Sándor H.-Szovát, Halka Sándor Zs.-Kisfalud, Takács László Budapest, Forray Béla Pozsony, Ravasz János Nyárádszereda, Tury Károly Kapoly, Bancsó Antal Sopron, Tiszaderzsi ev. ref. egyház. — 1906 és 1907-re: Rác Gyula N.-Halász, Futó Zoltán Szentés. — 1904 és 1905-re: Futó Zoltán Szentés. — 1907 és 1908-ra: dr. Petz Gedeon Budapest. — 1906-ra: Fekete Gyula N.-Kikinda. — 1905 és 1906-ra: Garzó Gyula Gyoma.
4. Pártoló tagoktól évi 6 koronával, 1907-re: Kozma Zsigmond Nagy-Bajom, Karácson Béla Kisujszállás, Fodor György Perkupa, Kovács Károly T.-Palkonya, Varga Lajos N.-Rábé, Szombath György Rimaszombat, Pataki János Mályinka, Vitus Lajos Torda, Zalai ág. hitv. ev. egyházmegye, Órás Kálmán Ónd.
5. Károli-alapra: dr. Szelényi Ödön Késmárk gyűjtése 68 kor., dr. Vámosy Károly Budapest 30 kor., Takách László Budapest 5 kor., Raffay Sándor Pozsony 43 kor. 75 fill., Szöts Farkas 17 kor., dr. Masznyik Endre 4 kor. 95 fill., dr. Sehneller István Kolozsvár 1 kor. 20 fill., dr. Márk Ferencz Okány 1 kor. 5 fill., Takaró Géza Budapest 1 kor. 83 fill., dr. Szlávik Mátyás Eperjes 1 kor. 15 fill.

Összesen befolyt 595 kor. 98 fill.

Budapest (IV., Deák-tér 4), 1907 november 1.

Bendi Henrik,
társ. pénztárnok.

A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság

kiadásában megjelent és Hornyánszky V. könyvkereskedésében (Budapest, V., Akadémia-u. 4.) kapható a **Házi Kincstár** kiadványsorozat. Vallásos könyvek gyűjteménye. Kis 8°, 16—20 ív, minden kötet ára csinos aranyos kötésben 2 K.

1. **Csendes órák.** Miller után angolból átdolgozta Szász Károly. Vallásos elmélkedések.

2. **Mártha és Mária.** Barde E. után francziából fordította Vargha Gyuláné. Különösen fiatal nőknek való keresztyén olvasmány.

3. **Ahítat szeretet.** Szabolcska Mihály vallásos és családi költeményei.

4. **Jézus nyomdokain** vagy **Mit tenne Jézus?** Angolból Sheldon után fordította Csizmadia Lajos. Tanulságos amerikai vallásos regény.

5. **Női jellemképek.** Írta Kenessey Béla. Kiváló külföldi keresztyén nők jellemrajza.

6. **Jézus példázatai.** Írta Raffay Sándor. Népszerű biblia-magyarázatok.

7. **A keresztyén szeretet munkái.** Dalhoff után készítette Csizmadia Lajos. Gyakorlati tájékoztató a keresztyén szeretet-munkásság mezején, valóságos belmissziói kalauz.

8. **Jézus hasonlatai.** Írta Raffay Sándor. Népszerű biblia-magyarázatok.

E hitépítő és erkölcsnemesítő iratok sorába tartoznak még a Társaságnak következő szép kiadványai:

1. **Természeti törvény a szellemi világban.** Drummond H. után angolból fordította Csizmadia Lajos. Erőtéljes hitvédő munka. Ára füzve 2 K.

2. **Van Isten.** Hastings után angolból fordította Csizmadia Lajos. Szép hiterősítő munka. Ára füzve 1 K 50 fill.

3. **Előadások a keresztyénség erkölcstanáról.** Luthard után németből fordította Csiky Lajos. Kiváló tájékoztató és építő munka. 8°, ára füzve 3 K.

4. **Százéves küzdelem a kassai ref. egyház megalakulásáért.** Írta Révész Kálmán. Egyháztörténeti monografia. Ára füzve 1 K 60 fill.

5. **Török Pál élete.** Írta dr. Kiss Áron. A dunamelléki nagy püspök életrajza. Ára füzve 3 K.

6. **Jézus élete evangéliumi képekben.** Írta dr. Masznyik Endre. Lélekemelő szép munka, I—II. rész. Ára füzve 6 K.

Figyelmeztetés.

1. A ki a M. P. Irod. Társaságba be akar lépni, jelentkezék személyesen vagy levélben a Társaság titkáránál, Szöts Farkas theol. tanárnál, Budapest, XI., Kálvin-tér 7. Tag lehet bármely férfi vagy nő, a ki a Társaság céljait előmozdítani hajlandó.

2. A ki a M. P. Irod. Társaság kiadványait terjeszteni akarja, jelentkezék levelezőlapon a Társaság főbizományosánál, Hornyánszky Viktornál, Budapest, V., Akadémia-utca 4.